

KARABAĞ SORUNUNUN ÇÖZÜM SÜRECİNDE TÜRKİYE VE RUSYA

Nesrin SARIAHMETOĞLU*

Öz

Kafkasya bölgesi özel jeopolitik koşulları, siyasi, tarihi, askeri ve sosyolojik sorunları nedeniyle dünyanın en problemlili ve aynı zamanda en önemli coğrafyalarından biridir. Bölgedeki gelişmeler ülkeleri önemli ölçüde etkisi altına almaktadır. Aslında Soğuk Savaş'ın bitmesine karşın Soğuk Savaş'ın temel ögesi olarak jeopolitik stratejik ve güvenlik rekabetler bölgedeki ilişkilerin düzenlenmesinde mühim rol oynamaktadır. Kafkasya bölgesinde bütün bu değişkenler bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri ve bölgesel sorunlara ve krizlere yönelik politikaları bölge gerçekleri ve gerekliliğine değil, uluslararası sistemdeki gelişmeler ve bölge dışı güçlerin rol ve mevcudiyetine göre şekillendirmektedir.

Karabağ problemi bölgede anlaşmazlık meydana geldikten hemen sonra uluslararası bir ivme kazandı ve çözümü de karmaşık bir hale geldi. Bu anlaşmazlığının çözümünde ilgisi olan devletlerin yıllar içinde gösterdikleri diplomatik faaliyetler, uluslararası teşkilatların üst düzey statüleri dahi sorunun çözümünde olumlu bir ilerleme gösteremedi. Bugün Azerbaycan ve Ermenistan arasında görüşmeler hız kazanınca Dağlık Karabağ meselesi tekrar uluslararası gündemde yerini aldı. Türkiye ve Rusya'nın bölge konusundaki hassasiyetleri, Azerbaycan ve Ermenistan'a yönelik politikaları da Karabağ sorununun çözümü konusunda önemli bir belirleyici haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Güney Kafkasya, Karabağ, Türkiye, Rusya Federasyonu.

TURKEY AND RUSSIA IN THE SOLUTION PROCESS OF THE KARABAKH PROBLEM

Abstract

The Caucasus is one of the most problematical and also the most important regions of the world due to its extraordinary geopolitical conditions, political, historical, military and sociological problems. Developments in the region heavily affect the other countries. Despite the fact that the Cold War is over, geopolitical, strategical and security competitions of the Cold War period continue to play important role in shaping interstate relations in the region. All these variables have been impacting the relations between countries of the region and the policies concerning regional problems and crises not according to regional realities and needs but depending on developments in the international system and the role and the existence of external powers.

Soon after the Karabakh conflict began, it gained an international dimension and its solution became complicated. Diplomatic activities carried by the countries involved in the conflict, even the senior positions of the international organizations could not make progress. Today the question of Nagorno-Karabakh re-emerged on the international agenda when negotiations between Azerbaijan and Armenia picked up speed. Sensitivities of Turkey and Russia about the region and their policies toward Azerbaijan and Armenia became an important determinant in solving the Karabakh problem.

Keywords: Caucasia, South Caucasia, Karabakh, Turkey, Russian Federation

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nesrins@superonline.com

Giriş

SSCB'nin dağılma süreci ile birlikte ortaya çıkan Dağlık Karabağ problemi artık sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında iki ülkenin çatışma alanı olmaktan çıkan bir sorun haline gelmiştir. Dağlık Karabağ probleminin çözüm önerilerinin tartışılması konunun tarihini ve bugüne kadar gelen çözüm tekliflerinin de incelenmesini gerektirir. Çünkü bu problem, kökleri çok derinlerde olan bir tarihe dayanmaktadır.

Uluslararası güçlerin bu coğrafyada nüfuz sağlama mücadelesi konuyu farklı boyutlara da taşımaktadır. Dağlık Karabağ anlaşmazlığının en ilgi çekici yönlerinden biri uluslararası teşkilatların aldığı kararların bir yaptırım olarak bugüne kadar bir netice vermemesi gerçeğidir. Problemin çözümünde arabuluculuğa soyunan devletlerin stratejileri, bu teşkilatların meseleyi nasıl değerlendirdikleri, bölgenin jeosiyasi yapısı da doğrudan ya da dolaylı olarak konuyla bağlantılıdır.¹

Çözümler konusunda bugüne kadar pek çok teklif ileri sürülmüş olsa da bu çözümler şüphesiz ancak her iki taraf kabul ettiği zaman başarılı olabilecektir. Onun için her şeyden önce güvenlik konusunun dikkate alınması gereken bir husus olduğu unutulmamalıdır. Tartışılması gereken diğer bir nokta da konunun gerek uluslararası çevrelerde gerekse dünya kamuoyunda çifte standartlarla değerlendirilmesidir.

Güney Kafkasya'da güvenlik sorunlarına ilişkin politikaların bu arada Karabağ anlaşmazlığının bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. Bölge ülkelerinin Karabağ problemi ve Güney Kafkasya'da bölgesel güvenlik girişimlerine yönelik politikaları bölgesel dinamiklerden ziyade bölge dışı tehditlerden etkilenmektedir. Bu çalışmanın amacı ilk önce Azerbaycan ve Ermenistan'ın Karabağ politikasını belirleyen etkenleri ele almak, bunun ardından Karabağ sorunu başta olmak üzere tarafların bölgesel çatışmalarının çözümünü belirleyecek bir kolektif güvenlik sistemine yönelik görüşleri, Türkiye ve Rusya'nın Karabağ politikalarının bölge coğrafyasına doğrudan ya da dolaylı etkilerini, problemin çözüm modellerini, uluslararası kamuoyunun konuya yönelik politikalarını değerlendirmektir.

I. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Süreci ve Karabağ Problemi

1991 yılından başlayarak önce SSCB, ardından Rus askerî-siyasî güçlerinin yardımıyla Ermenistan Azerbaycan'a karşı geniş çaplı askerî operasyonlara başladı. Azerbaycan'ın bağımsızlığına engel olmak için Moskova, Dağlık Karabağ'da durumu daha da gerginleştirdi.

¹ AGİT'in belirli zamanlarda bölgeye yaptıkları ziyaretler de bu kurumun yetersizliğinin bir ispatıdır. Ayrıca Eş Başkanların objektif olmayan beyanatlarda bulunmaları problemin çözümüne değil, anlaşmazlığın uzamasına zemin yaratmaktadır. Yaptıkları ziyaretlerde çoğu zaman hiçbir öneri getirmeyen Minsk Grubu'nun meselenin çözümünde yapıcı bir rol oynayamayacağı da görülmektedir. Bu kurumun arabuluculuk görevi ve yürüttüğü görüşmeler süreci uzadıkça hem faaliyetlerinin sonuçlarına hem de problemin çözümüne çeşitli seviyelerde beslenen ümitler azalmaktadır.

Karabağ Savaşı'nın en temel sebebini Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları oluşturuyordu.

Azerbaycan SSC'ye bağlı DKMV'nin teşkilinden 68 yıl sonra (1991 yılında) Azerbaycan Cumhuriyeti DKMV'ni ortadan kaldırdı. Uluslararası teşkilatların 2 Eylül 1991'de Ermeniler tarafından Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin oluşturulmasına yönelik yaklaşımı Ermenilerin ayrılıkçılığını daha da arttırarak ilerleyişlerini genişletmelerine yol açtı. Sovyet Ordu birliklerinin yardımıyla Ermeniler Görenboy'da birkaç köyü ele geçirip dağıttılar. Dağlık Karabağ'da Ermeni silahlı kuvvetlerinin devam eden hareketlerini önlemek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 9 Ekim 1991'de "Azerbaycan Millî Savunma Kuvvetleri" yasasını kabul etti. Bu kanuna göre 1991 yılı Kasım ayında 22 sınır bölgesinde yerli nüfustan gönüllü savunma taburları oluşturuldu. Fakat savaş kabiliyetine sahip olmayan ve savunma taktiği seçmeye mecbur olan taburlar, Rus ve Ermeni silahlı güçlerinin saldırılarına nasıl engel olunacağını bilmiyorlardı ve askerî harekâtlar başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bunun temel nedeni ordunun gerekli silah ve mühimmatla temin olunmaması, taburların dağınıklığı, askerî operasyonların uyumsuzluğu, orduda düzen ve disiplinin olmaması, özel birliklerin az olması, askerî birliklerin bir kısmının siyasete bağlı kalmasıydı.²

Dağlık Karabağ'da Hocavend, Ermeniler tarafından saldırılara maruz kalınca durumu yerinde öğrenmek için üst düzey devlet ve hükümet temsilcilerini taşıyan bir helikopter 20 Kasım 1991'de Karakend Ermeni yerleşim birimi yakınlarında vurulup düşürüldü. Bu olay Azerbaycan halkını derinden etkiledi. Azerbaycan dünya devletlerinin Güney Kafkasya, özellikle Azerbaycan ile ilgili çıkarlarına yönelik bir siyaset yürütmediğinden Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ona gerekli destek verilmedi. Böylece adım adım savaşa yaklaşıldı.

Rusya ile Ermenistan arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşmasının imzalanmasıyla Rusya, Dağlık Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'a karşı açıkça silahlanmasına fırsat yarattı. Böyle bir ortamda Ermeniler Rusların yardımı ile Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylere saldırılarını genişlettiler. Karabağ Savaşı içinde en dramatik olaylar Hocalı'da yaşandı. Hocalı 25-26 Şubat 1992'de yine Rus ve Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bir saldırıyla ele geçirildi ve sivil halk öldürüldü. Hocalı olayları insanlığa karşı yöneltilmiş en büyük suçlardan biri olarak tarihe geçti. Hocalı faciası sonucunda ülkede siyasi gerginlik daha da arttı.³

Dağlık Karabağ sorununu dengelemek için Rusya, Fransa ve ABD'den oluşan AGİT Minsk Grubu 24 Mart 1992'de oluşturuldu. Ülkede yaşanan olaylar Azerbaycan'da yeni topraklarının işgaline yol açtı. Hocalı olaylarından sonra Ermenilerin bir sonraki hedefi kuşatma altında olan

² M. Süləymanov, *Azərbaycan Ordusu. 1991-1993*, Bakı 1994, s. 85-86; T. Köçərli, *Qarabağ: Yalan və Həqiqət*, Bakı 1998.

³ Nesrin Sarıahmetoğlu, "10. Yılında Hocalı Olaylarının Değerlendirilmesi", *Karabağ*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 79-86; Musa Kasımov, "Rusya'nın Azerbaycan Politikası", *Avrasya Dosyası*, C 7, S 4, Kış 2001-2002, s. 255.

Şuşa ve Laçın idi. 9 Mayıs'ta Şuşa da düştü. ⁴ Ağustos 1993'te Cebrail, Fuzuli, Kelbecer bölgeleri Ermeniler tarafından işgal edilince ülkede siyasî kriz daha da arttı. Zengilan rayonu da 30 Ekim 1993'te kaybedildi. ⁵

1993 yılının sonu 1994 yılının başlarında milli ordu bir takım başarılar kazandı. 12 Mayıs 1994'te ateşkes ilan edildi. Savaş sonucunda 20.000'den fazla kişi öldü, Azerbaycan topraklarının % 20'sini kaybetti ve 1.000.000 civarında bir nüfus kendi ülkesinde mülteci hayatı yaşamaya mecbur oldu.

2. Azerbaycan Dış Politikasında Karabağ

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra takip ettiği dış politika Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev dönemi olmak üzere iki aşamada incelenmelidir.

Elçibey, Rusya Federasyonu ile mevcut tüm ilişkilerini koparan, ön planda Türkiye olmak üzere ABD ve Batılı devletlerle ilişki kurmak isteyen ve Kuzey İran'da yaşayan 20.000.000 Türk nüfus ile Kuzey-Güney Azerbaycan'ın birleşmesi konularını sürekli işleyen bir dış politika izledi. Türkiye ile ekonomik, politik ve kültürel ilişkilere hız verdi. ⁶ Ancak Rusya Federasyonu'na olan 70 yıllık siyasî sosyal ve ekonomik bağımlılığı tamamen koparmak istemesi ve BD'T'ye üye olmayı reddetmesi Rusya Federasyonu'nun bu bölgedeki çıkarlarının geleceğini tehlikeye düşürdü. Rusya Federasyonu'na karşı izlenen mesafeli bir strateji ile ülkedeki Rus askerlerinin çıkarılmasını sağladı. Aynı şekilde İran'ın kuzeyindeki topraklarda yaşayan Azerbaycan Türklerini işaretle Kuzey-Güney Azerbaycan'ın birleşmesiyle ortaya çıkacak büyük Azerbaycan meselesini daima sıcak tutması İran yönetimiyle ilişkilerde soğukluk yarattı.

Genel olarak Halk Cephesi'nin programı bağımsız bir Azerbaycan'ın yaratılmasını, halkın hürriyetinin korunmasını, Komünist Partisi'nin yasaklanmasını, etnik azınlıkların korunmasını ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri ile daha yakın ilişkilerin kurulmasını içermekteydi. ⁷ Dış politikada daha çok liberal anlayışa vurgu yapan bu programda Azerbaycan'ın bütün devletlerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışılmaması, çok yönlü işbirliği ve karşılıklı yardım esasına dayanarak kendi dış politikasını belirlemesi, diğer devletlerle doğrudan ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması belirtilmekteydi.

Sonuçta Elçibey, kendi ideolojisine uygun izlediği politikaları nedeniyle bölgedeki dengeleri bozdu ve Türkiye taraftarlığı doğal olarak Rusya Federasyonu'nu da çok rahatsız etti. Buna karşılık

⁴ Yuri Pompeyev, *Qarabağ Qan İçində*, Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat Poligrafiya Birliyi, Bakı 1996, s. 134.

⁵ Fezail İbrahim, "Qarabağ Düynü", *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah, 4-cü Ümumrespublika Elmi-Əməli Konfransının Materialları*, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005, s. 62.

⁶ Əli Həsənov, *Azərbaycanın Xarici Siyasəti: Avropa Dövlətləri və ABŞ (1991-1996)*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı Bakı 1998, s. 35 vd.

⁷ Aryeh Wasserman, "A Year of Rule by the Popular Front of Azerbaijan", ed.Yaacov Roi, *Muslim Eurasia Conflicting Legacies*, Frank Cass, London 1995, p.144.

Rusya Federasyonu Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekledi ve ülke içindeki muhalif güçleri harekete geçirdi.⁸

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle dış politikada bir değişim yaşandı. Aliyev, Elçibey'in Türkiye ağırlıklı siyasetinden vazgeçerek tüm bölgesel güçlerle eşit ilişkilere dayalı bir denge politikası izlemeye çalıştı. Özellikle Dağlık Karabağ konusunda Ermenilerle devam eden çarpışmalarda Rusya Federasyonu'nun rolünü iyi bilen Aliyev, bu ülkenin en azından tarafsız davranmasını sağlamak amacıyla BDT'ye üye olarak ortak güvenlik ve ekonomik işbirliği antlaşmalarını imzaladı.⁹ Ancak Aliyev, Rusya Federasyonu'ndan beklediği desteği bulamadı. Zira Rusya Federasyonu Azerbaycan konusundaki dış politikasında iki noktadan hareket ediyordu. İlki siyasî-askerî açıdandı. Rusya kendi politikalarına uygun olarak Rus birliklerinin Azerbaycan içinde konuşlanması, Türkiye ile İran sınırlarının Rus birliklerince korunmasını istiyordu. İkincisi ise ekonomik açıdandı. Ülke içindeki ve Hazar Denizi'ndeki petrol üretiminden kısacası bütün gelirlerden pay almayı ve bunun dünya pazarlarına sevk edilmesini arzu eden Rusya, bunu aynı zamanda kontrol altına da almayı hedeflemişti. Nitekim konuyla ilgili olarak görüşmelerin sürdüğü konsorsiyuma Rusya Federasyonu petrol şirketi dahil edilerek belirli oranda bir pay da aldı. Ancak Rusya Federasyonu Dağlık Karabağ konusundaki barışın Rusya Federasyonu-Azerbaycan-Ermenistan arasında çözümlenebileceğini ileri sürüp bu doğrultuda faaliyette bulunarak bölge dışı güçlerin (AGİK, BM) etkinlik kazanmasını önlemeye çalıştı.¹⁰

1997'den başlayarak, Azerbaycan'ın dış politikasında ABD'ye doğru yönelim arttı. Bu durum, Azerbaycan'ın ABD dış politikasında kazandığı önemden kaynaklanıyordu. Bunun ilk göstergesi, Bill Clinton yönetiminin Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için büyük çaba sarf etmesiydi. 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesine açık destek veren Ankara Deklarasyonu'nun imzalanmasına giden süreçte Bill Clinton yönetiminin rolü büyük oldu.

Azerbaycan'ın ABD ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmasında Rusya Federasyonu'nun izlemiş olduğu politikanın da etkisi vardı. Ermenistan'ı Kafkasya'da her zaman müttefik olarak gören ve Dağlık Karabağ çatışmasında Ermenistan'ı destekleyen Rusya Federasyonu, aynı zamanda Azerbaycan'la da yakınlaşma politikası yürütmeye çalıştı. 1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde, bölgede etkisini artırmak düşüncesiyle Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulabilecek tek devlet olarak kendisini sunan Rusya Federasyonu, Azerbaycan'a destek verdi. Bunun dışındaki tüm faaliyetleri Ermenistan'ı destekler yönde oldu. Rusya Federasyonu'nun Ermenistan topraklarındaki üsleri de Azerbaycan tarafından tehdit olarak algılandı.

⁸ Fazıl Zezenferoğlu, *Tarixdən Gələcəyə Əbülfəz Elçibəy*, Prestij Matbaacılık, Bakı 1995, s. 201; Əbülfəz Elçibəy, *Deyirdim ki, Bu Quruluş Dağılacaq*, Kençlik, Bakı 1992; Əbülfəz Elçibəy *Bu Mənim Tələyimdər*, Bakı Kençlik 1992; Əbülfəz Elçibəy, *Bütöv Azərbaycan Yolunda*, Nəşrə Hazırlayanlar: Ə. Tahirzadə, Ç. Göytürk tertibci: Nurlan, Bakı 2004.

⁹ P.Ş. Seferov, *1990-cı İllərdə Azərbaycanın Beynəlxalq Vəziyyəti və Xarici Siyaseti (Metodik Vesait)*, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı 1999, s. 52; Araz Aslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azərbaycan Dış Politikası*, Platin, Ankara 2005, s. 146.

¹⁰ Araz Aslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azərbaycan Dış Politikası*, Platin, Ankara 2005, s. 146.

3. Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerindeki Rolü ve Karabağ Sorunu

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler “bir millet iki devlet” anlayışı ile derin dostluk ilişkileri içinde sürdürülmektedir. 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet Türkiye oldu. Azerbaycan'la 14 Ocak 1992'de imzalanan protokolle diplomatik ilişki kurularak Başkonsolosluk olarak görev yapan Temsilcilik, Büyükelçilik düzeyine yükseltildi. Halen, Azerbaycan'da Bakü TC. Büyükelçiliği ile Nahçıvan ve Gence Başkonsoloslukları faaliyet göstermekte olup, Azerbaycan'ın ise Ankara'da Büyükelçiliği'nin yanı sıra İstanbul ve Kars'ta Başkonsoloslukları bulunmaktadır. Bu dönemde yüzden fazla anlaşma, protokol ve çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Ekonomi, ticaret, eğitim, kültür konularında ve bilimsel alanlarda iki ülke arasında yapılan birçok anlaşma halen yürürlüktedir.

2010 yılına kadar geçen süreçte Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde zaman zaman gerginlikler yaşansa da (ikili ilişkilerde Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması girişimlerinden kaynaklanan kısa süreli ve gayri resmî soğukluk¹¹ daha sonra Türkiye'nin Ermenistan'ın işgal edilen topraklardan tamamen ayrılmadan sınır kapısını açmayacağı taahhüdü ve Başbakan Erdoğan'ın Bakü'yü ziyaret ederek Azerbaycan Millî Meclisi'nde konuşması ilişkileri normal seyrine döndürmüştü) genellikle dostluk ve kardeşlik havasının hâkim olduğunu, üst düzey ziyaretlerin de bu ilişkileri geliştirmek adına gerçekleştiği görüldü. Özellikle Sovyetlerin yıkılmasından sonraki dönemde iki devletin daha da yakınlaşması ile ilişkiler stratejik ortaklık düzeyine ulaştı. Bu durum sosyal, ekonomik ve siyasî alanda etkisini gösterdi ve iki ülke ortak hareket ederek bölge siyasetine yön vermeye başladı.

4. Türkiye-Ermenistan Protokolleri Kapsamında Azerbaycan ve Karabağ

10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'de imzalanan Türkiye-Ermenistan protokolü dünya gündemini meşgul eden en önemli diplomatik süreçlerden biri oldu. Gerçekte bu sürecin ilk aşaması 2000'li yılların başında Türkiye Ermenistan sınırının açılması projesi şeklinde gerçekleşti. Söz konusu yıllarda sınırların açılması meselesi görüşülürken Türkiye tarafından Dağlık Karabağ her zaman bir şart olarak getirildi “Önce Karabağ, sonra sınırlar” denerek kararlı bir politika takip edilmeye çalışıldı.

Protokollerde Dağlık Karabağ konusu yer almıyordu. Fakat buna rağmen Karabağ problemi gerçekte bahsedilen maddelerin her birinin arka planında vardı. Türkiye Ermenistan ilişkilerinin

¹¹ Zaur Shiriyev, “Zürih Sonrası Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Yaklaşımı”, *Analist*, Nisan 2015; Okan Yeşilot-Burcu Özdemir, “Türkiye ile Ermenistan Arasında İmzalanan 10 Ekim 2009 Protokolleriyle İlgili Bir Değerlendirme”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s. 171-194; N. Sarıahmetoğlu, “Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasının Karabağ Sorununa Tesiri”, *Qarabağ. Bildiklerimiz ve Bilmədiklerimiz*, red. Reha Yılmaz, Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Münaqişələri Araşdırma Mərkəzi, Nəşrləris, Bakı 2010; s. 518-537; N. Sarıahmetoğlu Karagür, “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Tartışmalarının Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, Haziran 2004, s. 287-301.

iyileştirilmesi olarak sunulan bu protokol sadece sınırları değil, Dağlık Karabağ ve 1915 sözde Ermeni soykırımı gibi daha geniş bir paketi de içermekteydi. Nisan 2009'da yol haritası denilen anlaşma uluslararası çevrelerde Türkiye diplomasisinin bir başarısı olarak sunuldu.

Türkiye, Karabağ anlaşmazlığının çözümü için çaba gösteren ülkelerden biridir. Türkiye, ABD ve Rusya'nın aksine açıkça Azerbaycan'ı desteklemektedir. Millî dil, tarih, kültür, din birliği gelenek ve kanunlar her iki ülkede birbirine benzemektedir. Bu da bu iki ülkenin millî menfaatlerinin birbiriyle örtüşmesine sebep olmaktadır. Buna göre de Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi şartlarından biri olarak Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarının boşaltılmasını talep etmektedir. Uluslararası baskılara rağmen Türkiye'nin Ermenistan-Azerbaycan ve Dağlık Karabağ problemine bakışı değişmezliğini korumaktadır. Uluslararası kamuoyunda yalnız bırakılan Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye bölgede yaratılan sunî sebeplerle bir dönem birbirlerinden uzaklaştırılmaya da çalışıldı. Kısa zamanda bu oluşumların farkına varan halklar daha dikkatli olmak gerektiğini ve kardeşliklerini hiçbir gücün bozamayacağı mesajını verdiler. Ermenistan'a sınırın açılması için Türkiye'ye yapılan baskılar ve ileri sürülen şartlar Türk diplomasisinin verdiği ağır bir sınav olarak tarihe geçti.¹²

Türkiye, protokoller sürecinin yaşandığı sırada ısrarla Azerbaycan'ın millî menfaatleri aleyhine hiçbir politika takip etmeyeceklerinin garantisini verdi.¹³ Dağlık Karabağ anlaşmazlığı çözümlenmeden Türkiye-Ermenistan sınırının açılmayacağı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan¹⁴ ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından birçok kez açıklanırken Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından da yapılan konuşmalar ve verilen beyanatlarla dile getirildi.

“Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü Türkiye'nin toprak bütünlüğü kadar azizdir ve bizim için stratejik önceliğe sahiptir. Hiçbir şey Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden, refahından, düzeninden ve Türkiye Azerbaycan dostluğundan önemli değildir.... 17 yıldır Azerbaycan toprakları –hem de bizim topraklarımız biz böyle kabul ediyoruz– işgal altındadır. Bu işgalin bitmesi için Türkiye her zaman çaba göstermiştir. Benden önceki bakanlar, hükümetler Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasından itibaren Azerbaycan'ın yanında oldular. Ebediyete kadar da böyle olacak. Ancak biz, mevcut durumu nasıl değiştirebileceğimizi de düşünmeliyiz. 17 yıldır devam eden işgale barış yoluyla nasıl son verebileceğinin yolları aramak lazımdır. Protokolleri imzaladığımız gün de ondan önce de sonra da bütün dünyaya bunu söyledik. Türkiye ve Ermenistan arasında iyileştirme sadece ve sadece bölgede geniş çaplı iyileştirme olursa verimli bir ortamda gelişebilir. Bu da Azerbaycan Ermenistan ihtilafı çözümlenmelidir demektir. Bu nasıl çözümlenebilir? Tabii ki, işgale son vererek. Bu o kadar açıktır ki, Azerbaycan'da

¹² Novruz Novruzbəyli, “Qarabağ Münaqişəsində Müasir Dünya Siyasəti Kontekstində Baxış”, *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransının materialları, Bakı, Qarabağ Azadlıq Teşkilatı, 2009, s. 164; Zahid Oruc, “Sərhəd Sınırı” *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransının materialları, Bakı, Qarabağ Azadlıq Teşkilatı, 2009, s. 225-228.

¹³ “Abdullah Gül:Qarabağ münaqişəsi həll olunmayınca Ermənistanla münasibətlər normallaşmayacaq”, *525-ci qəzet*, 22 Oktyabr 2009, s. 1, 3.

¹⁴ “Ərdoğan Azərbaycana növbəti dəfə vəd verdi”, *525-ci qəzet*, 14 Oktyabr 2009, s. 1.

hiç kimsenin buna şüphesi olmamalıdır. Biz Azerbaycan topraklarını kendi topraklarımız olarak kabul ediyoruz ve onların azat olması için mücadelemize devam edeceğiz. Biz bu protokollerin sürece engel olacağını düşünmüyoruz...”¹⁵

5. Türkiye'nin ve Rusya'nın bölge siyasetindeki rolü

Türkiye-Ermenistan münasebetlerinin bugünkü şeklinin 1993 yılından itibaren devam etmesinin sebebi Ermenistan tarafından Azerbaycan'a karşı yapılan işgal siyasetidir. Bunun sonucu olarak Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar hâlâ bu ülkenin hakimiyeti altındadır. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması, ilişkilerinin iyileştirilmesi adına yapılacak olan bir siyasi değişiklik ancak işgal altında olan toprakların azat edilmesi ile mümkündür. O zaman Türkiye'nin sınırları açması daha adil ve daha doğru bir karar olacaktır.

Sınırların açılması için tartışmaların devam ettiği yıllarda ABD ve Avrupa Birliği de şüphesiz ilişkilerin iyileştirilmesi ve sınırların açılmasını arzuluyor ve bunu açık bir dille ifade ediyordu. Ayrıca bu taleplerini yinelerlerken konunun sadece Türkiye-Ermenistan ilişkileri değil, Kafkasya'da barış ve güvenliğin gelişmesine bir adım olabileceği mantığı üzerinde de duruyorlardı.¹⁶ Prensip olarak Azerbaycan, meselenin bu yönüne itiraz etti. Kafkasya'da barış, güven ve işbirliğinin bozulmasının tek sebebi olan Ermenistan'ın işgalcilik siyasetinden vazgeçmesini talep etti. Çünkü mevcut durum devam ettiği sürece Kafkasya'da barış, denge ve işbirliğinin temin edilmesi mümkün değildi. Güney Kafkasya'da barış ve denge yaratmak sınırların açılması ile sınırlandırılmazdı. Bölgede dengenin teminatı, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin söz konusu topraklardan çekilmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tekrar sağlanmasıydı. Aksi takdirde sınırların açılması bölgedeki sürece ve barış görüşmelerine menfi tesir gösteren, yani dengeye değil gerginliğin ve mücadelenin daha da artmasına hizmet eden bir etkene dönüşecekti.¹⁷

Problemler çözümlenmeden sınırların açılması Rusya'nın bölgedeki konumunu daha elverişli hale getirecekti. Anlaşma süreci yaşanırken meydana gelen gelişmeler bölge devletleri tarafından da dikkatle izleniyordu. Rusya merkezli bir bakış açısı ve gelişmelerden Rusya'nın nasıl bir yarar sağlayacağı konusunda da çeşitli senaryolar üretildi. Bu senaryolardan biri Türkiye'nin Karabağ meselesi çözümlenmeden sınırları açması halinde atacağı yanlış bir adımın Rusya'nın yararına olacağı üzerine kurgulanmıştı.

ABD ve AB için ise Güney Kafkasya bölgesel güvenlik sistemi fikrinin gerçekleşmesi için işbirliğinin hedeflendiği bir bölge idi. Sınırların açılmasını destekleyen ABD ve AB bu konunun Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkileri düzenlemeden gerçekleşmeyeceğinin de

¹⁵ “Əhmed Davutoğlu: Göy yerə ense də mövqeyimiz dəyişməyəcək”, *525-ci qəzet*, 20 Oktyabr 2009, s. 1; “Əhmed Davutoğlu: İşgal altındakı Azərbaycan torpaqlarını öz toprağımız sayırıq və onların azad olunması üçün mübarizəmizi davam etdireceyik”, *İki Sahil*, 23 Oktyabr 2009; “Mənim həm kəndlim burada şəhid olub...”, *Gündəm* 23-25 Oktyabr 2009, s. 3. 2009, s. 1.

¹⁶ “Amerikadan ikili mövqe”, *Bizim Yol*, 18 Noyabr 2009, s. 9.

¹⁷ “Azərbaycan və Türkiyə bir millətin iki dövlətidir”, *Yeni Azərbaycan*, 8 Aprel 2009, s. 14.

farkındaydılar. Rusya gibi bölge ülkeler ise yaşanabilecek kaos ortamından her zaman ekonomik veya siyasî anlamda farklı kazanımlar elde etmeyi amaçlayacaklardı.

Dağlık Karabağ meselesinin siyasî çözümü tarafların geçmiş algısı ve bugünden beklentileri olarak şekillenmiştir. Azerbaycan, Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarının geri verilmesini, göçmenlerin doğma topraklarına dönmelerini isterken, Dağlık Karabağ'a kendi siyasî idaresi çerçevesinde en yüksek muhtariyet hakkı vermeyi kabul etmektedir. Dağlık Karabağ'ın hukukî statüsü belirlenene kadar her iki toplum arasında geçici bir anlaşma yapılabileceğini ifade eden Azerbaycan, yapıcı bir özellik göstermektedir. Bu toplumlar için hareket özgürlüğü, ekonomik işbirliği, iktisadî-kültürel faaliyetlerin ve başka imkânların temin edilebileceği belirtilmiştir. Azerbaycan hükümeti Karabağ'da iktisadî faaliyetlere başlamaya hazır olduğunu söylerken sadece toprakların azat edilmesini, yolların açılmasını, iletişimin tekrar sağlanması talebinde bulunmaktadır. Bu süreçte Ermeni toplumunun Azerbaycan hükümeti ile işbirliğinde bulunabilmeleri için geçici hukukî statüsünün olması gerektiği, oradaki Azerbaycan Türklerinin de aynı derecede eşit haklar esasında aynı özgürlüklerle temin edilmesini talep etmektedir.¹⁸

Dağlık Karabağ'dan gelen Azerbaycan Türkleri ise işgal edilen toprakların gerek savaş gerekse barış yoluyla derhal alınması gerektiğine inanmaktadırlar.¹⁹ Karabağ'ın kimliği, Karabağ'ın hukukî ve siyasî durumu ayrıca onun Azerbaycan'dan ayrı ve bağımsız olması mı yoksa ülkeye bağlı mı sayılacağı bu problemin ve görüşmelerin en önemli meselesidir.

Öncelikle Karabağ problemini bir toprak anlaşmazlığı olarak tanımlamak doğru değildir. Tek taraflı toprak taleplerinde talep eden devlet, toprağın hukuken karşı tarafa ait olduğunu inkar etmemekte, fakat arazinin sahibinin değiştirilmesini istemektedir. Kısacası bu tür anlaşmazlıklarda talep eden devlet söz konusu toprak üzerinde egemenliğinin olmadığını söylemektedir. Toprak anlaşmazlıklarında arazinin kime ait olduğu plebisit veya referandum yoluyla belirlenebilir. Dağlık Karabağ'da da bölgenin kime ait olduğunun belirlenmesi için plebisit veya referandum yapılması önerilmiş olsa da Dağlık Karabağ'ın hangi devlete ait olması gerektiği ile ilgili plebisit yapılmaz. Plebisit sadece toprak anlaşmazlığı yani iki devlet arasındaki bir arazinin hangi tarafa ait olması gerektiği ile ilgili yapılabilir. Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı toprak problemi değildir. İki ülke arasındaki problemde sadece Ermenistan'ın tek taraflı toprak talebi söz konusudur. Bu tür problemlerde toprağın hangi halka değil, hangi devlete ait olduğu çözümlenmelidir.

¹⁸ Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan görüşmelerde Dağlık Karabağ'ın hangi bölgesinden Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin çıkması tartışılırken diğer önemli bir husus göçmenlerin Karabağ'a ne zaman geri döneceklerinin belirlenmesidir. Bu Azerbaycan için çok önemli bir konudur. Eğer Azerbaycanlılar geri dönmeyecekse Azerbaycan bu problemin nasıl çözümleneceği ile ilgilenmeyecektir. Çünkü toprak bütünlüğü çerçevesinde Karabağ bölgesinin gelecek statüsü belirlenmek isteniyorsa göçmenler bu sürece dâhil olmalı ve topraklarına geri dönmelidirler. İ. Telmanoğlu, "Araz Əzimov: Azərbaycanlıların Qarabağa nə vaxt qayıdacağı müəyyənləşməlidir", *Ayna*, 15 May 2010; "Araz Əzimov: Ermənistanla heç bir məsələ tam razılaşdırılmayıb", *Ayna*, 15 May 2010.

¹⁹ Məhəmməd Əhbari, agm., s. 107. Vahab, "Elman Məmmədov: Ordumuz torpaqlarımızı işğaldən azad etməyə qadirdir", *525-ci qəzet*, 29 İyun 2011; Vahab, "Bahar Muradova, Hərb variantı hər an güclənir", *525-ci qəzet*, 20 İyul 2011.

Yasal olmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin yine tanınmayan hükümeti ise kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmaya çalışmaktadırlar. Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler azınlık olduklarından kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip değillerdir. Bu topraklar Azerbaycan'a ait olduğu için Ermenilerin toprak elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri savaş da bağımsızlık savaşı değildir. Burada ayrılıkçılık ve işgal söz konusudur. Bir devletin başka bir devleti işgalinde toprak unsuru önemlidir. Çünkü işgalin amacı sınırların değiştirilmesidir ki, Ermenistan'ın bu toprakları işgal etmesinin de amacı budur. Ermenistan uluslararası teşkilatların işgal tanımlarına ve bu topraklardan çıkmalarını talep etmelerine rağmen aksine bu toprakları kendi topraklarına katmaya çalışmaktadır. Uluslararası hukuk güç kullanımıyla toprak elde edilmesini tanımamaktadır. Bu yüzden Ermenilerin bu topraklarda devlet kurma çabaları da hukuka uygun kabul edilemez.²⁰ Karabağ'a başkanlık edenler Azerbaycan ordusu ile savaşta başarı kazanmış taraf olarak özel imtiyazlarla bu bölgenin siyasî durumunun tayin edilmesinde yine bu imtiyazlardan istifade edeceklerine inanmaktadırlar.²¹

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ için teklif ettiği en yüksek muhtariyet statüsü anlaşmazlığın çözümünün en uygun yolu olarak gösterilmekte ve er geç Ermenistan'ın bu gerçeği kabul etmesi beklenmektedir. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Dağlık Karabağ'da dünya çapındaki en yüksek muhtariyet statüsünün verilmesi teklifini uluslararası hukuka uygun kabul etmekte ve Ermenistan'a ve savunduğu Dağlık Karabağ rejimine bundan daha büyük bir tavizin olmayacağını bildirmektedir.

Savaş ve barış seçeneklerinin konuşulmaya başlamasının birkaç sebebi vardır. Karabağ problemi büyüyerek uluslararası düzeyde çözümlenemeyen bir meseleye dönüşünce bu problemin yakın zamanda çözülebileceğine inanç da kaybolmuştur. Bu arada "Şah-Mat" seçeneği denilen bir çözüm planından daha bahsedilmektedir. Azerbaycan'da Karabağ probleminin çözümü için atılan adımların devlet başkanı, muhalefet ve halk arasında tutarlı bir duruşu vardır. Olayların seyrinde Rusya ve AB'nin de tavrının da Azerbaycan'la çoğu kez aynı olması mümkündür. Fakat Ermeni tarafı için bu geçerli olmayabilir. Ermenistan'daki iktidar, muhalefet (Taşnaksutyun gibi aşırı milliyetçi partiler vb.) güçlü Ermeni diasporası, Ermeni terör teşkilatları ve Ermeni halkı bu konuda bir uyum içinde değillerdir. Bu durumda Karabağ probleminin çözümü esnasında sonuç bütün bu güçleri eşit derecede etkileyerek memnuniyete sebep olmazsa Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanacak olan bir barış anlaşmasını da olumsuz yönde etkileyecektir. Barış seçeneğinden sıklıkla bahsedilse de bu seçenekte her iki tarafın tavizde bulunması gerekmektedir. Verilecek küçük bir taviz halk arasında ciddi bir itiraz dalgasının oluşmasına ve engellenemeyecek bir kaosa dönüşebilir. Bunun için Ermeni tarafı Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesine hakları olduğunu ileri sürerek Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Cumhuriyetini tanımasını, Azerbaycan ise işgal edilen topraklarını göstererek Ermenistan

²⁰ Vefaddin İbayev, "Dağlık Karabağ Savaşının Siyasî ve Hukukî Boyutları", *Karabağ Savaşı. Siyasî-Hukukî ve Ekonomik Analiz*, ed. Osman Nuri Aras, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakı 2008, s. 54-58.

²¹ *Azərbaycan qəzeti*, 11 Yanvar 2007.

ordusunun ülkesinden çıkmasını talep etmektedir.²² Zaman zaman sınır bölgelerinde meydana gelen ateşkes ihlalleri her iki taraftan ölümlü sonuçlanmaktadır. Bu da ateşkesin geleceğinin daha ne kadar devam edeceğine dair ciddi şüpheler doğurmaktadır.

Günümüzde ekonomik menfaatlerin daha üst düzeylere çıktığını dikkate alırsak anlaşmazlığın çözümünde hangi tarafın daha büyük tesir imkânlarına sahip olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Ermenistan'ın tecavüzüne maruz kalmış Azerbaycan'da yüksek savaş kabiliyetli, çok yönlü teçhiz edilmiş ordunun kurulması istikametinde atılan adımlar son yıllarda daha da yoğunlaşmıştır. Hayata geçirilen başarılı yenilikler sonucunda Azerbaycan'ın ekonomik gücünün artışı askerî harcamaların da artışıyla paralellik göstermektedir.²³

Güney Kafkasya ve Hazar Havzası bölgesi strateji bakımından hem ABD hem de Rusya'nın ilgi alanı içindedir. Güney Kafkasya bölgesinde önemi daha da artan Azerbaycan, enerji kaynaklarının üretimi ve taşıyıcısı bir ülke olarak yerini daha da güçlendirmektedir.

Batılı anlayışa göre konu, iki yönlü olarak ABD ve AB'den oluşmaktadır. Bu iki gücün amaç itibarıyla stratejik birlikteliğinin dahili farklılıkları haylidir. Bu da öncelikle ABD-Rusya ve Avrupa-Rusya ilişkilerinde kendini göstermektedir. ABD ilişkileri daha çok siyasî nüfuz ve saygınlık yönünden oluşturmakta iken Avrupa ağırlığı iktisadi menfaatlere yönelmekte ve hem ABD hem de Rusya açısından kendine dayanak aramaktadır. Karabağ anlaşmazlığının çözümüne katılan siyasî kutupların bu siyasetlerine dünyadaki mevcut ekonomik durumun ağırlaşması da etki etmektedir. Dünyada yakıt, somut olarak da petrol ve doğal gaz olan talebin artması beraberinde siyasî nüfuz mücadelesinin de artışına sebep olmaktadır. Zengin yakıt kaynaklarına sahip olup bunun en önemli ihracatçısı ülke durumunda olan Rusya'ya yönelişleri artmaktadır. Fakat, Kafkasya'dan geçen alternatif yakıt güzergahı Kremlin yolunun üzerindeki en ciddi engeldir. Karabağ anlaşmazlığının çözümünde düğümün esas halkası da bu noktada yer almaktadır. Çünkü alternatif güzergahın başlıca sahası Azerbaycan topraklarıdır ve Azerbaycan bunu işgal altında olan toprakların azat edilmesi ile ilişkilendirmektedir. Diğer taraftan anlaşmazlığın söz sahibi devletleri arasında olan Rusya, Azerbaycan'ın bu talebini yerine getirememektedir bunun da sebebi Ermenistan üzerindeki etkisini kaybederek bu ülkenin Batı ile yakınlaşmasına zemin yaratma endişesidir. Batı ise alternatif güzergâha ilgi göstererek üç amaca ulaşmak istemektedir. İlki, yakıt olan talebi karşılamak, diğeri Rusya bağımlılığından kurtulmak ve sonuncusu ise Azerbaycan'ı Rusya'nın tamamen işgalinden koruyarak aslında Kafkasya'da kendi yerini sağlamlaştırmasıdır. Dünyadaki ekonomik ve siyasî güçlerin Karabağ anlaşmazlığı etrafında oluşturdukları genel anlayış bu yöndedir.²⁴

²² Əbdül Səfəbeyli, "Qarabağ Düynünün Əlacı Şahmat Varyantı", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransın materialları, Bakı, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2009, s. 33-35.

²³ Məhəmməd İmanlı, *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Beynəlxalq Sülh və Təhlükəsizliyə Təhdiddir: Problemə Tarixi Baxış və Bəzi Beynəlxalq Cinayət Hüququ Məsələləri*, Apostrof, Bakı 2009, s. 220-224.

²⁴ Novruz Novruzbəyli, "Qarabağ Münaqişəsində Müasir Dünya Siyasəti Kontekstində Baxış", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransın materialları, Bakı, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2009, s. 161-164.

6 Nisan 1992'de Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"nın 3. Maddesi Ermenistan'a askerî yardım gösterilmesini dikkate almaktadır. Rusya Federasyonu'nun 102. Askerî Üssü de Ermenistan topraklarında Gümrüdedir.²⁵ 16 Mart 1995'de Rusya ve Ermenistan arasında 25 yıl süreli anlaşmaya esasen Ermenistan'daki Rus askerî üsleri resmi statüye sahiptir. Ermenistan eski Devlet Başkanı Robert Koçeryan, bu konuda verdiği bir beyanatında "Ermenistan çok karmaşık bir bölgede bulunduğu için Rusya askerî üslerinin ülke topraklarında yerleştirilmesi Ermenistan'ın menfaatlerine cevap vermektedir" diyerek üslerin varlığını açıklama gereği duymuştur.

Rusya, Ermenistan'daki üsler aracılığı ile mevcudiyetini son olarak 25 yıldan 49 yıla kadar uzatmıştır.²⁶ Ermenistan'a tesir eden güçlerin bir takım amaçları olsa da asıl niyet bölgede gerginliklerin yaşanması, denge ve düzenin bozulmasıdır. Bölgede güvenliğin olmayışı Ermenistan'a anlaşmazlığın çözümünde tesir eden güçlerin bundan siyasî-ekonomik kar payı sağladıklarının da bir göstergesidir.²⁷

Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanaov da Ermenistan'da Rus askerî üslerinin olmasının devletlerin stratejik müttefik olduklarını gösterdiğini ve bu üslerin hiçbir devlete yöneltilmediğini sadece Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatının (KGAT) üyesi olarak Rusya'nın Ermenistan'ı koruduğunu beyan etmiştir.²⁸ 15 Mayıs 1992'de imzalanmış anlaşma teşkilatın üye devletleri arasında askerî-siyasî işbirliği ve herhangi bir üye devlete karşı bir tecavüz meydana gelirse askerî yardım da dahil olmakla gereken yardımı dikkate almaktadır. 1997'de Rusya ve Ermenistan arasında yapılan anlaşma ise Ermenistan'ı Rusya'nın stratejik partneri olarak belirledi.²⁹

Rusya ve Ermenistan arasında her iki devletin güvenliğini temin etmek amacıyla Mayıs 2001'de Erivan'da BDT çerçevesinde kolektif operatif güçler kurmak için bir anlaşma imzalanmıştır. 1995'den itibaren Ermenistan BDT'nin havadan saldırı aleyhine birleşik savunma sistemine de dâhildir ve bu sistem Ermenistan'a havadan beklenilmeyen bir hücum olursa onu müdafaa etmek amacını taşımaktadır.

²⁵ Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era ", *Review of Armenian Studies*, I, no. 6, 2002, s. 101.

²⁶ "Rusiya Ermənistanın Təhlükəsizliyini Üzərinə Götürür", *525-ci qəzet*, 5 Avgust 2010.

²⁷ Rufik İsmayılov, "Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Rusiyanın Monopoliyasındadır", *525-ci qəzet*, 24 İyun 2010; P. Sultanova, "Ermənistan Qarabağ münqişəsində Geyri-Müəyyən Mövqe Tutub", *525-ci qəzet*, 20 İyul 2010.

²⁸ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya, BDT çerçevesinde bölgesel bir güvenlik sistemi oluşturmayı amaçladı. 15 Mayıs 1992'de Kolektif Güvenlik Antlaşması (Taşkent Antlaşması olarak da biliniyor) imzalandı. Antlaşmaya taraf ülkeler Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan. İken antlaşmadan geri çekilen ülkeler ise Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna oldu. Taşkent Antlaşması olarak bilinen askerî ittifak türlerinin bir karışımı (casus belli durumu üye ülkelerin bir tanesine yönelik bir saldırıda ortaya çıkıyor) ve kolektif güvenlik sistemi (Sovyet dönemi sonrası bölgedeki sorunların çözümünde taraflara yetki tanıyor) niteliğindedir. 7 Ekim 2002'de altı bağımsız BDT üyesi (Rusya, Tacikistan, Kazakistan, Belorusya, Kırgızistan ve Ermenistan) tarafından kurulan askerî bir ittifak haline geldi. Martin Kaczmarski, "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor", <http://www.turksam.org/tr/a687.html> 27 Aralık 2005.

²⁹ Ali Asker, "Tehlikeli Anlaşma: Rusya Türkiye'yi Sivazlıyor, Azerbaycan'a Aba Altından Sopa Gösteriyor", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, www.21yyte.org, 7 Ağustos 2010 (14.11.2016)

2004 yazında İstanbul zirvesinde ise NATO, Kafkasya-Hazar bölgesini kendi stratejik bölgesi ilan etmiştir. Bundan başka ABD Kongresi Hazar ve Kara Deniz bölgesinin ABD'nin millî menfaat bölgesine dâhil olduğunu bildiren, petrol stratejisini bölgeye nüfuz ve tesir etmek için mühim bir etken olarak kabul etmektedir. ³⁰ABD ile Azerbaycan arasında askerî işbirliği üç yönde gelişmektedir. Barışın müdafaası ile Azerbaycan'ın imkânlarının güçlendirilmesi; su sınırlarının güvenliğini temin etmek için ülkenin askerî-deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi; ülkenin hava sahasını müdafaada Azerbaycan'ın askerî tesislerinin yönetim imkânlarının NATO standartlarına benzetilmesi. Özellikle bu program çerçevesinde ABD her yıl Azerbaycan'a askerî alanda yardım etmektedir. Azerbaycan bu yardımdan ancak Ermenistan'a karşı askerî operasyonlara başlamama ve ondan işgal altında olan topraklarının kurtarılması amacıyla istifade etmemek şartıyla yararlanacaktır. ³¹

Rusya'nın Güney Kafkasya'da çözümleyici rol oynamasının aleyhine olan ABD Ermenistan ve Azerbaycan arasında olası bir savaşa en önemlisi ise Rusya'nın bu çatışmaya katılımına kayıtsız kalmayacaktır. Savaşın meydana gelmesi ise henüz ne Rusya'nın ne de ABD'nin arzusuna uygun olmadığı için savaşın başlamasına da izin verilmeyecektir. Fakat savaş meydana gelirse sonradan mağlup tarafın her sefer olduğu gibi gelecekte de eline geçen fırsattan istifade ederek Dağlık Karabağ uğrunda mücadeleye başlamasını engellemek için bazı tedbirler almak gerekecektir. ³²

Ermenistan ve Rusya arasında mevcut ekonomik anlaşmalar Ermenistan'ın Rusya'ya olan borcu mukabilinde yani bütün sanayi müesseselerinin Rusya'nın boyunduruğuna girmesi, Azerbaycan'la her an askerî operasyonların yeniden başlayabileceği tehlikesi Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerinin gergin olması ve ambargo uygulaması, ayrıca Ermenistan'ın güçlü devletlerin himayesine ihtiyaç duyması bu arada Ermenistan'ın NATO ile işbirliği yapma planlarından doğan rahatsızlık Rusya'nın Ermenistan'daki durumunu kuvvetlendirmekte ve onun kendine bağımlı hale gelmesine yardım etmektedir.

Rusya, Ermenistan için gerekli bir ülke olmakla birlikte aynı zamanda koruyucusu haline de gelmiştir. Fakat Ermenistan bölgede ABD, AB, NATO ve AGİT vb. tesirinin artmasını, Rusya'nın ise nüfuzunun azalmasını göremek ondan uzaklaşmak, Azerbaycan ve Gürcistan gibi Batı ile bütünleşme yolunu seçmek böylece ülkenin gelişiminde ve anlaşmazlığın çözümünde her sonucu elde etmenin mümkün olduğunu da algılamaktadır. Diğer taraftan Rusya'nın himayesinde olamamaktan çekinmekte ve Rusya ile ilişkilerine zarar gelmesini arzu etmediği için Batı ile ilişkilerinde dikkatli davranmaktadır.

Ermenistan, KGAT üyesi olmakla birlikte ayrıca NATO ile de işbirliğinde bulunmaktadır. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinden General Arkadi Ter-Tatevosyan bunu şu şekilde açıklamaktadır:

³⁰ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Tartışmalarının Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Etkileri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S 15, 2004, s. 287-301; Zahid Seferoğlu, "Türkiyeden Ermenistana Nefeslik Açılır", *Yeni Müsavat*, 19 Yanvar 2000, s. 8; Zahid, "Serhəd Açıldı Açılmadı", *Yeni Müsavat*, 23-24 Yanvar 2000, s. 4.

³¹ Məhəmməd İmanlı, *age.*, s. 229-230.

³² *Qarabağ Müzakirə Olunur*, Humanitar Tədqiqatlar Cəmiyyəti, Conciliation Resources, Bakı 2006, s. 303-306.

“Ermenistan dış ilişkilerini kendi menfaatlerinin müdafaanın talep ettiği şekilde kurma hakkına sahiptir 2005’de 46 Ermeni askerinin NATO’nun barış amaçlı birlikleri olan Polonya ordusu içinde Irak’a gönderilmesi Rusya’nın rahatsızlığına sebep olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Ermenistan bu kararı kabul ederken ne Rusya ne de üyesi olduğu KGAT’ın diğer üye devletleri ile görüşmemiştir”

Rusya’nın rahatsızlığı konusunda Tatevosyan, Novosti Armeniya’ya Ermenistan’ın askerlerini Irak’a göndermemesi gerektiğini ve bunun haklı olarak Rusya’da olumsuz bir etkiye sebep olduğu açıklamasını yaptı. Daha çok KGAT ile işbirliğine ağırlık verdiğini vurgulayan Koçeryan “Askerî bloklara girerken bu ülkenin güvenliğini arttıracak mı arttırmayacak mı sorusuna cevap vermek gerekir. Biz, güvenliğin teminatı için bugünkü şeklin Ermenistan için en uygun şekil olduğunu kabul ediyoruz” demiştir. Fakat Koçeryan, NATO ile ferdi işbirliği planı çerçevesinde işbirliğinin devam ettirileceğini de belirtmiştir. Bununla birlikte Ermeniler, bazı meselelerin çözümünde ki, bu meselelerin biri Türkiye’nin Ermenistan’a uyguladığı ambargodur ve NATO’nun bu konuda büyük rol oynayabileceğini vurgulamaktadırlar. Ermenistan Rusya ile Azerbaycan arasındaki askerî işbirliğinden rahatsızdır. Ermenistan’da, Ermenistan KGAT üyesi olduğu için Rusya’dan kendine özel bir münasebet beklemeye hakkı olduğu yönünde bir fikir vardır. ³³ Onun için de Rusya’nın Azerbaycan’la askerî alanda işbirliği seviyesi Rusya ile Ermenistan arasında olan askerî işbirliği seviyesine varmamalıdır. Bazı Ermeni siyasî analistleri Güney Kafkasya’nın üç devletinden sadece Ermenistan’ın hiçbir işe yaramayan KGAT üyesi olmasının bölgede parçalanmaya sebebiyet verdiği düşüncesindedirler.

6. Karabağ İçin Güvenlik Modellerinde Rusya ve Türkiye’nin Rolü

Azerbaycan ve Ermenistan bölgedeki konumlarını Karabağ’a bağlı olarak çeşitli teşkilatlarla güvence altına almaya çalışsalar da çözüm modellerinin tartışılmasında aynı düzlemde yer almamaktadırlar. ³⁴Karabağ Ermenilerine Azerbaycan’a bağlı muhtariyet hakkı verilmesi AGİT Başkanları tarafından da 1996’da Lizbon’da yapılan zirvede görüşüldü. Güvenliğin tekrar sağlanması için teklif edilen modeller bölgede iç ve dış modellere ayrılıyordu. Bu modellerin bazıları bugüne kadar Kafkasyadaki ülkeler ve bölge dahilindeki güçlü siyasî kimlikler aracılığı ile ortaya konmuş, bu modellerden bazıları da bölge ülkelerin veya yabancı ülkelerin aracılığı ile uygulanmış veya uygulama alanı olmuştur. Güney Kafkasyadaki üç cumhuriyetten başka onlarla komşu olan güçler ve Kafkasya bölgesi ile sınır olan İran, Rusya ve Türkiye’ye de bölge aktörleri olarak yerini almaktaydı. Bölge dışındaki modellerde bu altı ülkeden başka ABD ve Avrupa

³³ Məhəmməd İmanlı, *age.*, s.232-233.

³⁴ Lizbon zirvesinde AGİT’in, Ermenistan’dan başka bütün üyeleri anlaşmazlığın sadece Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’ın terkinde olmak üzere Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde ve Dağlık Karabağ halkının güvenliğinin sağlanması şartıyla çözümünün mümkün olabileceğini tasdikledikleri için zirve AGİT içinde elde edilen bir başarı olarak değerlendirilmektedir.

Kəmalə Ruıntən, *Ermənistanın Azərbycana Təcavüzü və Dünya Siyasəti, Adiloğlu Nəşriyyat*, Bakı 2008, s. 90-92.

Konseyi'nin de katılımı teklif ediliyordu. Bölgedeki modellerden bazılarında bölgedeki üç gücün katılımı, diğerlerinde de bu güçlerin biri ya da ikisi dikkate alınmaktaydı.

3+1 veya 4+0 güvenlik modelinde Kafkasya'nın güvenliği Güney Kafkasyadaki üç cumhuriyetin Rusya ile düzenlenmesini teklif etmektedir.³⁵ 3+1 modeli gerçekte Rusya'nın komünizm devrindeki bakışına dayanmakta ve Rusya'nın eski SSCB devrindeki Kafkasya bölgesinde yürüttüğü hâkimiyetinin tekrar sağlanması amacını taşımaktadır. Elbette Rusya Karabağ meselesini halletmek için iki taraflı veya üç taraflı teşkil edilen özellikle Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin katıldığı toplantılarda bu modeli tamamen uygulama aşamasına getirmeye çalışmaktadır.

Rusya'nın 3+1 güvenlik modeline ilgi ABD'de meydana gelen 11 Eylül olaylarından sonra daha da artmaya başlamıştır. Bu olaydan sonra ABD terörizmle mücadele adı altında Hazar Havzası'nın her iki tarafında uzun süreli nüfuzuna uygun bir ortam yaratmaya çalışmıştır.

Siyasî uzmanlara göre, Rusya'nın Kafkasya bölgesinde esas rol oynaması inkâr edilemez hatta Rusya'nın rakipleri, bu arada NATO da bunu vurgulamaktadır. Fakat bu önemli rol Kafkasya ile sınırı olan devletlerin bölge dahilinde güvenliğinin temin edilmesinde iştirak etme meselesinin dışında tutulmasına mantıklı bir delil olamaz. Muhtemelen böyle bir güvenlik modelinin devam ettirilmesi "birkaç yönlü" teorinin geliştirilmesinin gerekliliğinde ısrar eden ülkeler tarafından müspet değerlendirilemez. Bu modelde Rusya hem Kafkasya'da güvenliğin sağlanması hem de ona garantörlük verilmesini üstlenmekte, Kafkasya meselesinin kendilerinin menfaatleri ile çatıştığı bölgesel güçleri de görmezliğe gelmektedir.³⁶

3+2 olarak sunulan güvenlik modelinde ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgenin üç temel yönlendiricisi, Rusya ve İran ise Kafkasya bölgesi ile sınırı olan diğer yön verici sıfatıyla sunulmaktadır.

İran'da ve Rusya'da bazı kaynakların Kafkasya'nın güvenliğinin temin edilmesinde bütün ülkelerin katılımına dair ilgileri, bu arada Türkiye'nin bu konuya iştiraki, bu programın kaçınılmaz şekilde İran makamları tarafından bir güvenlik programı adı ile öne çekilmesine sebep olmuştur. Şüphesiz eğer Türkiye, Kafkasya ile sınırı olan bir ülke sıfatıyla Batı'nın siyasetlerine göre politikalarını bölgede arttırsa o zaman İran ve Rusya ister istemez 3+2 güvenlik modelinin tatbikine daha fazla rağbet gösterecektir. Yabancıların bölgeye nüfuz etmelerini engellemek için gösterilen çabalar 3+2 güvenlik modelinin müspet yönlerinden biridir. Bölge ülkelerinin hepsini içine almadığı için bu modelden sadece belli zamanlar içinde ve Türkiye'ye baskı göstermek için istifade edilmesi mümkündür.

3+3 Güvenlik Modeli, Güney Kafkasya'nın üç cumhuriyeti, İran, Rusya ve Türkiye olmak üzere Kafkasya bölgesinde güvenliğin sağlanması için dikkate alınmıştır.

³⁵ Qurban Eli Məhbubi, "Qarabağ münaqişəsinin həlli yolları", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-emeli konfransının tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005, s. 153.

³⁶ Kamil Ağacan, "Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin NATO ile ilişkileri", *Global Strateji*, yıl 3, S 10, 2007, s. 150-158; Qurban Eli Məhbubi, a.g.m., s. 154.

Bu güvenlik modelinin müspet yönleri yabancıların bölgeye müdahalesini reddetmek ayrıca her üç gücün Kafkasyadaki güvenliğinin düzenlenmesine ortak olmaktır. Fakat aynı zamanda bu üç ülkenin özellikle de Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde İran ve Rusya ile yürüttüğü rekabet bu güvenlik modelinin faal olarak hayata geçmesi karşısında engel sayılmaktadır. Şüphesiz bu programın başarılı olması esasen Türkiye tarafından Kafkasyada bağımsız bir politika takip edilmesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi, bu güvenlik modeli çerçevesinde ilişkilerin sağlanması ayrıca Türkiye ile Rusya'nın rekabet ortamının ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

Bu güvenlik modelinde Türkiye ve İran'ın dışarıda bırakılması ayrıca Rusya tarafından ABD ve Avrupa Birliği'nin katılımına ilgi gösterilmediği için bugüne kadar dikkat merkezinde olmamış, bir teori ve siyasî bir program olarak kalmıştır. Ayrıca AGİT'in Minsk Grubu -11 üyeye sahiptir ve üç başkanı Fransa, ABD ve Rusya'dan ibarettir- bir şekilde 3+3 modeli ile uyumlu olan bu teklif kabul edilebilir. Fakat Minsk Grubunun Karabağ anlaşmazlığının çözümü yolunda yıllardır devam eden faaliyetlerinin gösterdiği gibi bu model üyelerin menfaatlerinin çelişkili olması, bölge ülkelerinin dışarıda bırakılması yüzünden sadece bölgedeki problemleri daha da zorlaştırmaktan öteye geçemeyecektir.

Rusya'nın menfaatlerini tam olarak karşılayıp kendi peşinden sürükleyen güvenlik modellerinden biri de 4+2'dir. Bu model Kuzey Osetya lideri Aleksandr Zasohov tarafından ileri sürülmüştür. Moskova'nın tavrını yansıtan bu model başka bir idareyi ve gerçekte diğer modellerle mukayese de yeni bir siyasî hattı teklif etmektedir. Kuzey Osetya liderine göre, Kafkasya'nın genel güvenliği 4+2 prensibi temelinde sağlanmalıdır. Bu formüle esasen birinci grup Kafkasya'nın genel güvenlik sistemi dört devletten; Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, ikinci grup da bu bölge ile sınırı olan Türkiye ve İran'dan oluşmalıdır.

4+2 modeli bir yönden Rusya işgalcilik rolü taşıdığı için 1+3 modeline yakındır. Diğer taraftan 3+3 modeline yakındır. Çünkü her altı yürütücü bir anlamda bu modeli kapsamaktadır. Siyaset uzmanlarına göre, bu modelde Rusya, Kafkasya'ya komünizm devrinden kalan bir bakış sergilemektedir.³⁷ Bu model bir şekilde 3+1 modelinin normale dönüştürülmesinden de ibarettir. Çünkü 3+1 modelinde İran ve Türkiye, bölgede yürütücü bir devlet olarak değil, Güney Kafkasyada menfaat sahibi sıfatı ile kabul edilmişlerdir. Halbuki geçen yılların tecrübeleri Kafkasya bölgesinde güvenliğin sağlanmasının bu bölgenin güvenlik konularında menfaat sahibi ve aynı düzeyde olan bütün yürütücülerin karşılıklı işbirliğine bağlı olduğunu göstermektedir. Gerçekte bu modelde Rusya, Kafkasya bölgesinin güvenlik konularına öncelikle yaklaşıma çaba göstermektedir. Şüphesiz bu mesele bölgenin bağımsız yürütücüleri tarafından kabul edilemez. Bu model Rusya'nın Kafkasya'ya bütün dikkatiyle örtüşmektedir. Çünkü Rusya bu bölgeyi Rusya Federasyonu'nun parçalanmaması için hayati önem taşıyan jeostratejik bir bölge olarak görmektedir. Ayrıca Rusya Kafkasya bölgesi ülkelerinden her zaman bir adım önde olmanın gerektiğine de inanmaktadır.

³⁷ Qurban Eli Məhbubi, agm., s. 158.

Bu model de bir anlamda kendini Rusya'nın Kafkasya'da bir uygulayıcısı olarak göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bölgenin güvenlik düzenlemelerinde yabancı ülkelerin müdahalesinin reddedilmesi, Kafkasya ile sınırı olan güçlerin hepsinin bu bölgedeki güvenlik programlarına katılmalarının lüzumuna işaret edilmesi bu güvenlik senaryosunun üstün yönlerinden kabul edilmektedir. Muhtemelen diğer modellerin sahip olduğu eksiklikler bu arada yürütücülerin menfaatlerinin açıklanmaması, yürütücüler arasındaki dikey ilişkilerin sağlanma tahminleri, Türkiye-Ermenistan arasındaki ihtilaflar vb. gibi konular da bu modelde vardır. Bugün Rusya'dan başka diğer ülkelerin ilgisini çekmediği anlaşılmaktadır.³⁸

Anlaşmazlığın Azerbaycan'ın lehine halledilmesi Rusya'ya uygun değildir. Çünkü bu şekilde Azerbaycan'ın tamamen kendi kontrolünden çıkması, Ermenistan'ın da bu yüzden güvendiği Rusya ile ilişkilerini bozarak, Güney Kafkasya devletleri gibi darbe entegrasyonu benimseyerek ABD ile işbirliğini güçlendirmesi beklenebilir şekilde yorumlara öncelik verilmektedir. Böylece Rusya bütün bölgede kendi nüfuzunu kaybedecek ve bölgeyi tamamen terk etmek zorunda kalacaktır. Bu sırada hatta Ermenistan'la Rusya arasında bazı meseleler hakkında tartışma meydana geleceği de ihtimal dâhilindedir.

Anlaşmazlığın Ermenistan'ın isteğine göre çözümlenmesi de Rusya'ya uygun değildir. Bugün Ermenistan diğer büyük devletlerle işbirliği yaparken ve bütün diğer faaliyetlerinde Rusya'nın fikrini alarak hayata geçirmekte ve onun bölgede kendi tesirini koruyup saklamasına imkân sağlamaktadır. Özellikle bunun için Rusya bu anlaşmazlıkta Ermenistan'ı desteklemekte ve eğer Ermenistan kendi isteğinin dışında bir faaliyet içine girerse o anlaşmazlığa farklı bir münasebet gösterebilmektedir. Anlaşmazlık Ermenistan'ın lehine halledilirse Ermenistan daha verimli müttefikler aramaya, onlarla işbirliğinde bulunmaya ve böylece Rusya'dan hem ekonomik hem de diğer bütün alanlarda bağımlılıktan kurtulmaya çalışabilir ve dünya siyasetinde kendi yerini sağlamlaştırır. Sonuçta Rusya, Ermenistan'ın ona arkasını dönmeyeceğine güvenmemektedir. Genelde anlaşmazlık her ne şekilde halledilirse edilsin bu Ermenistan'ın ABD ile işbirliğinin artmasına yol açacak ve Rusya tarafından arzu edilmeyecektir.³⁹

Bu arada 2013, 2014 ve 2015 yıllarında da Dağlık Karabağ sorununun çözümünde hiçbir ilerlemenin sağlanamamış olması Ermenilerin geçmiş yıllarda olduğu gibi mevcut durumu devam ettirme planlarının bir başarısı olarak görülmektedir.

7. Karabağ'da Ateşkesin İhlali ve 4 Gün Savaşının Düşündürdükleri (Türkiye-Rusya)

Dağlık Karabağ probleminde zaman zaman ihlaller olsa da ilan edilen ateşkesin üzerinden 22 yıl geçti. Bu sürenin yorumu bugüne kadar Azerbaycan ve Ermenistan arasında tamamen farklı

³⁸ Həcər Qasımova, "Qarabağ konfliktini beynəlxalq problem kimi", *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-emeli konfransının tezislər toplusu, Bakı, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, 2005, s. 90-91.

³⁹ P.Sultanova, "Rusiya Ermənistanı İtirmək İstəmir", *525-ci qəzet*, www.525.az/print_preview.php?id=14451 (6.08.2010)

algılanıyordu. Azerbaycan'da bir görüş ateşkesin boşa harcanan bir zaman, diğer bir görüş ise uluslararası görüşmelerle Azerbaycan'ın önemli başarılar kazandığı yönünde idi. Ermenistan'da da durum Azerbaycan'dan farklı değildi. Rusya'nın desteği ile 12 Mayıs 1994 yılında taraflar arasında ateşkes yapıldı, ancak Rusya bu ateşte düşündüklerini gerçekleştiremedi.⁴⁰ Azerbaycan burada ne tamamen teslimci bir planı kabul etti ne de Karabağ konusunda kayıtsız şartsız Rusya'nın etki alanına girdi. Aksine problemin çözümü hususunda uluslararası teşkilatları devreye sokarak konunun resmen siyasi platformda tartışılmasını sağladı.⁴¹

Bir süredir uluslararası kamuoyunun gündemini meşgul eden Karabağ cephesindeki gerginlikler Azerbaycan'da savaşın tekrar başlamasına yönelik bir algı yarattı. Buna 1994'te yapılan ateşkes anlaşmasından sonra olayların neden bu şekilde birdenbire değiştiğinin Azerbaycan kamuoyundaki karşılığı da etkendi. 1994 yılında ateşkes ilan edildikten sonra Ermenistan birliklerinin cephe hattında yarattığı ateşkes ihlalleri bu kez en ciddi seviyeye ulaştı.

2016 yılının Nisan ayında Azerbaycan ve Ermenistan arasında cephe hattı boyunca artan gerilim Karabağ'da Azerbaycan ordusunu gerçekleştirdiği bir harekâta sebep oldu. Ermenistan ordusunun verdiği zararlar sonucu cephe bölgesinde yeniden askerî operasyonlar başladı. Defalarca yapılan çağrılara rağmen, Ermenistan ateşkesi uymak istemedi. Savaşlarda kaybettiği toprakları geri almak adına sivil halka ateş açtı.⁴² Azerbaycan Ordusu'nun karşılık vermesi ile düşman çok fazla kayıp verdi ve geri çekildi.

Ermenistan birlikleri 1 Nisan 2016'dan 2 Nisan'a geçen gece Azerbaycan'ın tüm cephe hattı boyunca yoğun ateş açtılar. Ermeniler bununla sadece Azerbaycan ordusuna yönelik bir saldırı değil, aynı zamanda uluslararası anlaşmaları ihlal ederek sivil halka karşı askerî suç kapsamında da bir ihlal gerçekleştirdiler. Temas hattının yakınında bulunan yerleşim birimleri, göçmen kasabaları Ermeni saldırılarına maruz kaldı. Sonuçta birçok sivil yaralandı, eğitim kurumları hasar gördü, evler yıkıldı, ciddi maddî hasar yaşandı. Azerbaycan silahlı kuvvetleri saldırıları önleyerek karşı darbelerle Ermeni birliklerini geri çekilmeye mecbur etti, birkaç stratejik mevkiide kontrolü ele geçirdi. Ermenistan silahlı kuvvetleri çok sayıda asker ve teknik kayba uğradı.⁴³ 5 Nisan 2016 saat 12.00'den itibaren Azerbaycan ve Ermenistan ordusunun temas hattında tarafların anlaşmasıyla harekât sona erdi.⁴⁴

⁴⁰ Vügar Eliyev, "Ateşkesin yeddinci yılı" *Zaman*, 12-14 Mayıs 2001, s. 3.

⁴¹ Elçin Hüseyinbeyli, "Hegigat heç de hemişe ahtardığımız yerde olmur" *Yeni Müsavat*, 3 Mart 2001, s. 5.

⁴² Azerbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan, *İki Sahil*, 4 Aprel 2016.

⁴³ Ramiz Mehdiyev: "Ermənilərin təxribatına lazımı cavab verilməlidir" *525-ci qezet*, 6 Aprel 2016; Azerbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan, *İki Sahil*, 4 Aprel 2016. Azerbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib: Azerbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi (*10 yanvar 2015-ci il*). *Xalq qəzeti*, 28 Yanvar 2015, No. 20, s. 1-3; Uluslararası teşkilatların konu ile ilgili çalışmaları ve çözüm modelleri için bk. Nesrin Sariahmetoğlu, "Azerbaycan'ın Bağımsızlığının 20. Yılında Karabağ Meselesi", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s.133-170.

⁴⁴ "Cəbhədə əməliyyatlar dayandırıldı - Ateşkəs", *Xeberci*, <http://xeber.azeri.net/>, 05 Aprel 2016 (14.05.2016) "Azerbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan", *İki Sahil*, 4 Aprel 2016.

Uluslararası kamuoyunun tepkisi de bu süreçte ayrıca dikkat çekici idi. Bu kez Batı, konuya objektif yaklaşmaya çalıştı. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kabul edenlerin artması, birçok devletin adil bir tutum sergilemesi, yıllarca yapılan propagandaların sonucu olarak ortaya çıktı. AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları veya uluslararası teşkilatlar bu konuda yine yeterli olamadı. Ancak Azerbaycan yönetimi sorunun barışçıl çözümü yönünde çabalarını sürdürmeye devam etti. Devlet Başkanı ve hükümet yetkilileri Karabağ konusunda pek çok zirve toplantısı yapmakta ve görüşmelerin yapıcı bir noktaya yönelmesi için gayret göstermektedirler. Aynı zamanda, ordunun savaş kabiliyeti geliştirilmekte, toprakların kurtarılması için ciddi adımlar atılmaktadır.

Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov gerilimin yaşandığı günlerde Moskova'ya ani ziyaret gerçekleştirerek Rus meslektaşı Sergey Lavrov'la görüştü. Rusya her zaman olduğu gibi bugün de Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi sürecinde öncü rolünü oynamak istemektedir. Azerbaycan-Rusya ilişkileri de 2016 yılı itibarıyla daha yoğun bir gelişme içindedir. Rusya Dışişleri Bakanı, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne dair iyimser fikirlerde bulunmakta, sorunun çözümü için müzakere sürecinin daha fazla olmasını ve Rusya'nın tarafların sonuç konusunda gösterecekleri kararlılığı dikkate aldığına, bu sürece yardım etmeye hazır olduğunu kaydetti. Bu açıklamalar, Moskova'nın tavrı Dağlık Karabağ sorununun çözümüne umutların biraz artırmasına yol açtı. Genel olarak, her iki ülke Dağlık Karabağ sorununun çözümü, Avrasya Ekonomik Birliği, Gümrük Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılma yönünde ciddi müzakerelerde bulunmaktadır. Bu görüşmelerde her ülke kendi stratejik menfaatleri esas alınmaktadır. Rusya Azerbaycan gibi uluslararası süreçlerde dinamik rol oynayan, bir ülkeyi yanında görmek istemektedir. Tüm bunlar, aynı zamanda Dışişleri bakanlarının açıklamaları, görüşmeler sürecinde ilerlemelerin olduğunun da bir göstergesidir.⁴⁵

Rusya'nın meydana gelen gelişmelerde önceki yıllara kıyasla hayli sessiz kalması veya öyle görünmesi de farklı bir siyasetin göstergesi olarak düşünülebilir. Rusya Ermenistan'ın askerî ve siyasî müttefiki hatta Ermenistan'ın tek müttefikidir. Bu nedenle Rusya'nın gelişmelere tepkisiz kalması şüphesiz beklenemezdi. Diğer taraftan Rusya-Azerbaycan ilişkilerindeki olumlu gelişim seyri bu süreçte Rusya açısından bir problemdi. Ne Putin ne de Lavrov'un Azerbaycan aleyhine sert söylemlerde bulunmamaları bunun en önemli göstergesi oldu. Sadece ateşkes çağırısında bulunuldu. Bu karmaşık ortamda Lavrov Bakü'ye geldi. Azerbaycan siyasî analitikleri bu ziyaretin çok önemli olduğu yorumunu getirilerken Rusya'nın Azerbaycan'ın gücü ve potansiyelini bildiğini ve Dağlık Karabağ'ın işgaline son verilmesinden duydukları bir tedirginlik ifadesi olduğunu ileri sürdüler. Rusya, gerginlik süresince tarafları bir araya getirmek istemesine rağmen samimi bir arabuluculuk tavrı sergilemedi. Çünkü Lavrov Bakü'ye somut önerilerle gelmemişti.⁴⁶

Bu arada gerginliğin arttığı günlerde Rus medyası Ermeni propagandası içeren yayınlar yapmaya devam etti. Hazırlanan programlarda gerçekler tahrif edilerek hemen hemen tüm konularda Azerbaycan tarafının hatalı olduğu gösterilmeye çalışıldı. Diğer taraftan Ruslar

⁴⁵ Rufik İsmayilov, "İşgal altındaki 7 rayonun geri qaytarılması real görünür", *Kaspi*, 22 İyul 2015.

⁴⁶ "Ateşkes işgal edilmiş toprakların Ermenilerde kalması anlamına gelmemelidir", *Kaspi*, 6 April 2016.

Türkiye'nin de sürece müdahale ettiği şeklinde bir algı yaratmaya çalıştılar. 2015 yılının son aylarında yaşanan uçak krizinden sonra Rusya-Türkiye ilişkileri gerginleşti. Karabağ'a ateşkes ihlali yaşandığında Rusya, Türkiye'yi de buna dahil etmek istedi. Türkiye'ye karşı olan bu olumsuzluk söz konusu politikanın esas nedenidir. Zira Rusya, Azerbaycan'ı tahrik eden tarafın Türkiye olduğunu iddia etti. Türkiye gerek ülke içinde gerekse bölgesel anlamda pek çok sorunla mücadele etmektedir. Buna rağmen Türkiye Azerbaycan'ı desteklemektedir. Rusya bu gerginlik ortamından istifade ederek Türkiye'yi bu tartışmaların içine çekmeye çalıştı. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinden daha fazla, Rusya Ermenistan'ı desteklemektedir.

Uluslararası kamuoyunun tepkisi de bu süreçte ayrıca dikkat çekici idi. Bu kez Batı, konuya objektif yaklaşmaya çalıştı. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü kabul edenlerin artması, birçok devletin adil bir tutum sergilemesi, yıllarca yapılan propagandaların sonucu olarak ortaya çıktı. Bugün artık birçok devlet Azerbaycan'ı destekliyor olsa da bu hala yeterli değildir. Çünkü bu devletler AGİT Minsk Grubu'nun eş başkan ülkeleri olup, sadece beyanatlar vererek problemin tarafların kendileri tarafından çözümlenmesi adına olaylara seyirci kalmaktadırlar.

Dünya devletleri ile ilişkileri iyileştirmeye çalışan Ermenistan yakın coğrafyasında yer alan komşularına karşı aynı hassasiyeti göstermemektedir. Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerin iyileştirilmesi konusu hala çıkmazdadır. Ancak İran ve Gürcistan ile ilişkiler daha farklı bir düzlemde kurulabilir. Ermenistan'ın İran ve Gürcistan'la ilgili bir takım projeleri vardır ve bunların gerçekleştirilmesi devletin siyasî iradesine bağlıdır. Ama böyle bir siyasî irade bugünkü Ermenistan rejiminde mevcut değildir. Zira acil önlemler alınmadığı takdirde Ermenistan, İran gazının Gürcistan aktarımı, "Kuzey-Güney" yolunun inşası, Aras Nehri üzerinde SES'in inşası gibi projelerin de dışında kalacaktır. Ermenistan'ın İran'la işbirliğinde daha yavaş davranmasının nedeni Rusya'nın baskısıdır. Çünkü Ermenistan'ın İran'dan gaz alması aynı zamanda Rusya'nın çıkarlarına aykırıdır.

Küreselleşme ve bölgesel işbirliği Analitik Merkezi Başkanı Stepan Grigoryan da düzenlediği düzenlenen bir basın toplantısında bu fikirleri ifade etti. Grigoryan'a göre, Ermenistan'ın çok yönlü siyasete geçmesi, Erivan'ın artık Moskova'nın direktiflerine uymak istemediğini, Kremlin'e bağlılıktan vazgeçtiği anlama gelmektedir. Ancak Ermenistan, bu kararı uygulamak için ne de-jure, ne de-facto yetkiye sahip değildir. Öyle ki, ülke ekonomisinin temelini oluşturan stratejik gaz, elektrik üretimi ve temini, ulaşım vb. tesisleri Rus şirketlerinin tekelinde bulunmaktadır. Bu arada Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan da ABD'yi ziyareti sırasında benzer fikirleri ifade etti. "Armeniya Today" sitesinin haberine göre, Harvard Üniversitesi'nde konuşan Sarkisyan "İran'a karşı yaptırımların kaldırılması Ermenistanlı işadamları için yeni olanaklar açar ve Erivan komşu ülkelerle bir takım ulaşım ve enerji projelerini gerçekleştirmeye çalışır" dedi. Ermenistan'ın Putin'in kurduğu Avrasya Birliği'ne katılmasına ilişkin olarak Ermenistan'ın sadece ekonomik entegrasyon ve büyük pazarlara çıkış elde etmek için bu adımı attığını belirtti. Buradan hareketle

Ermenistan'ın Avrasya Birliğine üyeliği Avrupa Birliği ile işbirliğinin geliştirilmesine engel teşkil etmeyecekti.

Ermenistan'ın açıklamalarından, Erivan'ın "Putin'in Birliği" ne katılmasının sırf ihraç pazarına çıkış elde etmek amacı taşıdığı, Moskova ile siyasi bağlılığının olmadığı anlaşılmaktadır. Sarkisyan'ın Kremlinden çekinmeden bu beyanları vermesinin altında iki nedenden bahsedilebilir: İlk neden Erivan artık Rusya ile işbirliğinden fayda görmediğini düşünmektedir. 2015'in sonu 2016'ın ilk aylarında uçak krizi dolayısıyla Rusya ve Türkiye arasındaki gerginlikle olası bir savaş halinde topraklarının çatışma bölgesine dönüşmesinden endişe etmekte ve dikkatli bir şekilde Washington'u tercih etmeye çalışmaktadır. Erivan da, Washington da Ermenistan hükümetinin Rusya'nın iradesine aykırı adım atmasının mümkün olmadığını iyi bilmektedirler. Bununla birlikte, bu tip bir açıklama yaparak, Sarkisyan dolaylı olarak Batı'nın kabul etmesi halinde karşı gelebileceği mesajını vermektedir.

İkinci neden Sarkisyan kendi ekibinin bu şekilde iktidarda kalmasına çalışmaktadır. Ermeni muhalefet lideri Raffi Ovanesyan Sarkisyan'ın ciddi bir rakibidir ve Ovanesyan'ın Amerika'nın desteği ve senaryosu esasında renkli inkılap yoluyla yönetimi ele geçirmesi olasılığı da gözden kaçırılmamalıdır. Bu durumda Rusya, Ukrayna ile olduğu gibi, Ermenistan da vedalaşmalı olacak. Sarkisyan Rusya ile olduğu gibi, Batı ile de her tür işbirliğine hazır olduğunu vurguladı.⁴⁷

Dönem dönem işgal altındaki bölgelerin kurtarılması için mahallî bir savaşın olacağı konusunda da fikirler gündeme getirilmektedir. Savaş seçeneği yakın zamana kadar gündemde idi. Hatta Ermeniler savaş yoluyla toprakların geri verilmesini kendi liyakat meseleleri olarak gündeme getirilmeye başlandı. Bu, Ermenistan'ın şimdiki siyasi iktidarının "topraklar savaşlarda kazanıldı" tezini halka yayarak, kendi hâkimiyetlerini korumak niyeti idi. Ancak şimdi Ermenilerin tavrında değişiklik meydana geldi. Ermeniler, Dağlık Karabağ etrafındaki toprakların savaş olmadan da boşaltılmasına taraftar olduklarını bildirdiler. Sadece Laçın koridoru hariç. Bu konuda Ermenistan'a talimatların verildiği de muhtemel görünüyor. Hatta şimdi bile savaş ve barış seçeneklerinin her ikisi gündemdedir. Azerbaycan için ise bu mesele açıktır. Ülkenin toprak bütünlüğü temin olunmalı, görüşmeler uluslararası hukukun ilkelerine uygun yürütülmeli, adil çözüm ortaya konulmalıdır.

Ermenistan parlamentosunun iki önemli bölümü çatışma bölgesine barış gücünün getirilmesinin gerekliliğinden bahsetmeye başladı. ANS PRESS-in verdiği bilgiye göre hakimiyetteki, Ermenistan Cumhuriyet Partisi'nden Vagram Bagdasaryan ve ana muhalefet partisi Ermeni Ulusal Kongresi'nin grup başkanı Levon Zurabyan bu konuda aslında fiili olarak anlaşmaya varıldığını bildirdi. Levon Zurabyan sorunun çözümü sırasında bazı mevkilerin Azerbaycan'ın eline geçmemesi için bu adımın atılmasının önemli olduğunu "bu topraklarda Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin olmasına izin verilmemelidir. Bu, Azerbaycan tarafından tecavüz

⁴⁷ "Sarqsyanyan "abi"na ihanete hazırdır", *İki Sahil*, 1 April 2016.

tehlikesine neden olabilir” diyerek ifade etti. Aslında, bölgeye barış gücünün yerleştirilmesi sorunun çözümü için önerilen Madrid Prensipleri’nde de dikkate alınmaktaydı.⁴⁸

Madrid Prensipleri Azerbaycan’ın her zaman taraftar olduğu anlaşmazlığın aşamalı çözüm modelini ihtiva etmektedir. Azerbaycan anlaşmazlığın çözümü ile ilgili bundan önce de özellikle aşamalı şekilde bir çözüm modeli teklif etmiştir. Ermenistan tarafından uzun süre bu model kabul edilmemiştir. Daha sonra bu model bazı müzakerelerden ve aşamalardan geçtikten sonra “Madrid Prensipleri”, “Yenilenmiş Madrid Prensipleri” şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Ermenistan’da barış gücünün denilince, Rusya ordusu anlaşılmalıdır.⁵⁰ Çünkü Ermenistan, barış güçlerinin yerleştirilmesine Dağlık Karabağ’ın güvenliğinin güvencesi olarak görmektedir. Azerbaycan bu prensiplere “barış güçlerinin bileşimi şekillendirilirken mutlaka ihtilaf tarafları ile belirlenmelidir” şeklinde eklemeler yaptı. Kısacası Azerbaycan’ın kabulü olmadan bölgeye herhangi bir devletin barış gücünün gelemeyeceğini vurguladı.

Ermenistan tarafının Karabağ’a Rus ordusunu getirmek isteği Şuşa’nın işgalinde yer alan Ermeni askerlerin beyanatında da vardır. Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ı bu isteği için sert bir şekilde eleştiren Ermeni askerleri, Rusya’nın kendi amaçları için Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan’a geri vereceğini iddia etmektedirler.

Ermenistan’da barış gücünün bu şekilde farklı ifade edilmesinin gerisinde Rusya’nın olduğunu şüphesizdir. Rusya’nın Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan’a vereceği konusunda söylenenlerin hepsi yersiz olup, Moskova’nın esas amacı Şuşa’da askerî bir üs yaratmaktır. Bazı bilgilere göre, Şuşa’da artık Rus askerleri varsa da Moskova’nın amacı buna hukukî bir kılıf yaratmaktır.

⁴⁸ Zaur Şiriyev, “Yukarı Karabağ sorununun çözüm arayışları: Statüko değişiyor mu?”, *USAK Stratejik Gündem*, 2 Ağustos 2010, www.usakgundem.com/haber/52243/-yorum-yukar%C4%B1-karaba%C4%9F-s..., (2.08.2010),, Orxan Qafarlı, “Dağlık Karabağ etrafında kurulan senaryolar”, *Kafkas Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9 Haziran 2010, www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=379.20 (2.08.2010); Mehmet Fatih Öztarsu, “Madrid Prensipleri Barış Getirecek mi?”, 26 Mart 2010, www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=304%3A Madrid-prensipleri-bar-getirecek-mi&Itemid=84 (2.08.2010); C.Məzahiroğlu, “Ədalətli həll modeli tapıla bilər”, *Ayna*, 17 İyul 2010; P. Sultanova, “Rusiya Ermənistanı itirmək istəmir”, *525-ci qəzet*, www.525.az/print_preview.php?id=14451 (6.08.2010)

⁴⁹ 29 Kasım 2007 tarihinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Madrid’de Minsk Grubu Eşbaşkanları ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde Eşbaşkanlar taraflara güç kullanmama ilkesi çerçevesinde yeni bir barış planı sunmuşlardır. Bu plana daha sonra Madrid Prensipleri denilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan tarafından ılımlı karşılanan bu plan, sunulduğundan sonra da üzerinde yapılan düzenlemelerle devam etmiştir. Bu prensiplere göre; Dağlık Karabağ’ın çevresindeki işgal edilen topraklar boşaltılacak. Laçın koridoru açılacak, göçmenler yurtlarına geri dönecek, barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanacak, Dağlık Karabağ Ermenilerine teminat verilerek kendilerini idare etme hakkı tanınacak, Dağlık Karabağ’ın hukukî statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır. Madrid prensiplerinin uygulanmasının ilk aşamasında (ABD, Rusya, AB ve Türkiye) güçlerin temsil rolünün çok önemli olduğu görülmektedir. Azerbaycan ve Ermenistan’ın önce bölgede menfaatleri olan devletlerin anlaşması gerekmektedir. Madrid prensiplerinde iki taraf da en az tavizle nasıl en fazla kazanç elde edilebilir hesabını yapmaktadır. Sarkisyan’ın Karabağ’dan çekilmesi karşılığında Karabağ’ın kendi kaderini tayin hakkını talep etmesi bunun göstergesidir. Mehmet Fatih Öztarsu, “Madrid Prensipleri Barış Getirecek mi?”, 26 Mart 2010, www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=304%3A Madrid-prensipleri-bar-getirecek-mi&Itemid=84 (2.08.2010)

⁵⁰ Rufik İsmayilov, “İşgal altındaki 7 rayonun geri qaytarılması real görünür”, *Kaspi*, 22 İyul 2015.

Rusya'nın bunu elde etmesi Azerbaycan'ın toprak kaybını kabul etmesi demektir: Bölge barış gücü adı altında Rus birliklerinin konuşlanmasından sonra Azerbaycan'ın işgal olmuş topraklarda anti-terör operasyonları yapma imkânı tamamen ortadan kalkacaktır. Böylece, bölge Bakü'nün kontrolü dışına çıkacak, göçmenlerin işgal edilen bölgelere geri dönüşü de mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, Azerbaycan, bu seçeneğe kesin olarak karşı çıkmaktadır.

Diğer taraftan Azerbaycan Karabağ'a barış gücünün gelmesini kabul de edebilir, ama bu barış gücünü oluşturan askerler sadece Rus askerlerinden meydana gelmemelidir. Bubirliklerin içinde Türkiye, Amerika, Kazakistan, Almanya vb. gibi ülkelerin temsilcileri de olmalıdır. Azerbaycan isterse bunu sağlayabilir. Çünkü Amerika sadece Rusya askerlerinden oluşan barış gücü seçeneğinin aleyhindedir. Zira bu, Güney Kafkasya'nın tamamen Rusya'nın kontrolüne geçmesi anlamına gelecektir.

Rusya bölgenin genel siyasetinde önemli bir belirleyici olduğu şeklindeki kanaat uluslararası düzlemde farklı yorumlanmaktadır. İlk görüş ABD dış siyasetinde Azerbaycan-Ermenistan sorununun zaten mevcut olduğu ve bölgedeki gerilimle Putin Rusyası'nın oynadığı yıkıcı rol arasında hiçbir bağlantının olmadığı yönündedir. Uluslararası ilişkilerde tedbir politikasını benimseyenler ise Washington'un, sorunun barış yolu ile çözümlenmesi görevini üstlenen Moskova'nın sorunun çözümünü değil, özellikle sorunun bir parçası olduğunu görmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Ermeni ayrılıkçıları her zaman Dağlık Karabağ'ın Rusya kontrolüne geçmesinin yanlısı olarak hareket ettiler. Bu fikir Karabağ sorununun esas teorisyenlerinden olan Zori Balayan'ın bir iki yıl önce Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yazdığı mektupta daha açık vurgulanıyordu.⁵¹

Sonuç

Sonuç olarak 1990 yılının başından itibaren Ermenistan-Azerbaycan sorunu bölgesel siyasi fikir ayrılıklarının merkezinde idi. Moskova Ermenistan'ı savundu ve sonuçta çözümlenmeyen bu anlaşmazlıkta Ermenistan Moskova'nın güvenilir müttefiki olarak kaldı. Bu ise Azerbaycan'ın tecrit edilmesine yol açtı. Buna bir cevap olarak Azerbaycan Türkiye ve Batı ile birleşti. İran, petrolle zengin Azerbaycan'ın Amerika ile yakınlığından tedirgin olduğu için Ermenistan ve Rusya ile aynı çizgide durdu. Karabağ anlaşmazlığında taraflar ve konumları belirgin olsa da bu durum çok hassas dengeleri de beraberinde getirmektedir.

Bugün Karabağ barış müzakerelerinin yavaşlamasını, Minsk Grubunun hiçbir başarı elde edememesini, Batılı devletlerin Karabağ anlaşmazlığı karşılığında adil olmayan bir tavırla defalarca Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne menfi fikir beslemelerini dikkate alarak Kafkasya'nın geçmişte olduğu gibi gelecek yıllarda da bölgenin çok yönlü değişimine yol açacağını beklemek istisnai olmayacaktır.

⁵¹ "Ermenistan temas hattına Rusya ordusunu getirmek istiyor", *Azadliq*, 9 April 2016.

Türkiye her şeyden önce Güney Kafkasya'da meydana gelen gelişmelere karşı duyarlıdır. Petrol ve gaz ihracında Türkiye'nin rolü gelecekte bölgede meydana gelecek olaylarda belirleyici olacaktır. Enerji kaynaklarına ciddi ihtiyaç duyan ve bu meselede bir şekilde Rusya'ya bağımlı durumda olan Türkiye için, Orta Asya'dan alternatif hidrokarbon tedarikinin Güney Kafkasya müttefikleri Gürcistan ve Azerbaycan olmadan gerçekleşmesi zordur. Tehlike, ya tüm Güney Kafkasya'da, ya da Orta Asya'da Rusya kontrolünün tekrar sağlanmasıdır. Türkiye bölge devletleri ile çok yönlü işbirliği içindedir. Buna rağmen Türkiye'nin bölgede bağımsız tesir gücü sınırlıdır. Bu süreç Hazar petrolü için yapılan mücadelenin geldiği seviyenin bir göstergesidir.

Dağlık Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan arasında halen çözülmemiş bir problem olup, Hazar bölgesi için güvenlik riski oluşturan kontrolsüz bir coğrafyadır. Çok uluslu şirketlerin yatırımları ve bölge güvenliği açısından da ciddi bir tehdittir. Hazar için uzun vadede yapılacak hesaplamalarda Dağlık Karabağ meselesinin çözüme ulaştırılması elzemdir.

Kafkasya'da yeni stratejik merkezler arasında siyasî çekişmeler de meydana gelmektedir. ABD, Rusya ve İran'ın Hazar'da bir nüfuz alanı oluşturma politikaları yapılan tatbikatlarla ortaya konmaktadır. Bölgede rekabeti, enerji kaynakları üzerinde tam kontrol sağlamak isteyen devletler arttırdığı gibi Hazar'ın stratejik konumu da bunda belirleyicidir.

BİBLİYOGRAFYA

- “Abdullah Gül: Qarabağ münaqişəsi həll olunmayınca Ermənistanla münasibətlər normallaşmayacaq”, *525-ci qəzet*, 22 Oktyabr 2009, s. 1, 3.
- Ağacan, Kamil, “Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin NATO ile ilişkileri”, *Global Strateji*, yıl 3, sayı 10, 2007, s. 150-158.
- “Amerikadan ikili mövqe”, *Bizim Yol*, 18 Noyabr 2009, s. 9.
- “Araz Əzimov: Ermənistanla heç bir məsələ tam razılaşdırılmayıb”, *Ayna*, 15 May 2010.
- “Ateşkes işğal edilmiş toprakların Ermenilerde kalması anlamına gəlməməlidir”, *Kaspi*, 6 Aprel 2016.
- Asker, Ali, “Təhlükəli Anlaşma: Rusya Türkiyə’yi Sıvazlıyor, Azərbaycan’a Aba Altından Sopa Göstəriyor”, *21. Yüzyıl Türkiyə Enstitüsü*, www.21yyte.org, 7 Ağustos 2010 (14.11.2016)
- Aslanlı, Araz – Həsənov, İlham, *Haydar Aliyev Dönəmi Azərbaycan Dış Politikası*, Platin, Ankara 2005.
- “Azərbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan”, *İki Sahil*, 4 Aprel 2016.
- “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin giriş nitqi (10 yanvar 2015-ci il)”, *Xalq qəzeti*, 28 Yanvar 2015, No. 20, s. 1-3.
- “Azərbaycanın siyasi və hərbi gücü qarşısında aciz qalan Ermənistan”, *İki Sahil*, 4 Aprel 2016.
- “Azərbaycan və Türkiyə bir millətin iki dövlətidir”, *Yeni Azərbaycan*, 8 Aprel 2009, s. 14.
- “Cəbhədə əməliyyatlar dayandırıldı - Ateşkəs”, *Xeberci*, <http://xeber.azeri.net/>, 05 Aprel 2016 (14.05.2016)
- Elçibəy, Əbülfəz, *Bu Mənim Taleyimdir*, Keçlik, Bakı 1992.
- Elçibəy, Əbülfəz, *Bütöv Azərbaycan Yolunda*, Nəşrə Hazırlayanlar: Ə. Tahirzadə, Ç. Göytürk tərtibci: Nurlan, Bakı 2004.
- Elçibəy, Əbülfəz, *Deyirdim ki, Bu Quruluş Dağılacaq*, Keçlik, Bakı 1992.
- Əliyev, Vüqar, “Ateşkesin yeddinci yılı”, *Zaman*, 12-14 Mayıs 2001, s. 3.
- “Ermenistan temas hattına Rusya ordusunu getirmək istiyor”, *Azadlıq*, 9 Aprel 2016.
- Əhbari, Məhəmməd, “Qarabağ problemi və həlli yolları”, *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-emeli konfransının tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005.
- “Əhməd Davutoğlu: Göy yerə ense də mövqeyimiz dəyişməyəcək”, *525-ci qəzet*, 20 Oktyabr 2009, s. 1.
- “Əhməd Davutoğlu: İşğal altındaki Azərbaycan torpaqlarını öz toprağımız sayırıq və onların azad olunması üçün mübarizəmizi davam etdirəcəyik”, *İki Sahil*, 23 Oktyabr 2009.
- “Ərdöğan Azərbaycana növbəti dəfə vəd verdi”, *525-ci qəzet*, 14 Oktyabr 2009.
- Hüseynbəyli, Elçin, “Hegigat heç de həmişə ahtardığımız yerde olmur” *Yeni Müsavat*, 3 Mart 2001, s. 5.
- Həsənov, Əli, *Azərbaycanın Xarici Siyasəti: Avropa Dövlətləri və ABŞ (1991-1996)*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998.
- İbrahim, Fezail, “Qarabağ Dünyünü”, *Qarabağ Dünən, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika Elmi-Əməli Konfransının Materialları, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005.
- İbayev, Vefəddin, “Dağlıq Karabağ Savaşının Siyasi və Hukuki Boyutları”, *Karabağ Savaşı. Siyasi-Hukuki və Ekonomik Analiz*, ed. Osman Nuri Aras, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakı 2008.
- İmanlı, Məhəmməd, *Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Beynəlxalq Sülh və Təhlükəsizliyə Təhdiddir: Problemə Tarixi Baxış və Bəzi Beynəlxalq Cinayət Hüququ Məsələləri*, Apostrof, Bakı 2009.
- İsmayılov, Rufik, “Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi Rusiyanın Monopoliyasındadır”, *525-ci qəzet*, 24 İyun 2010.
- İsmayılov, Rufik, “İşğal altındaki 7 rayonun geri qaytarılması real görünür”, *Kaspi*, 22 İyul 2015.

- Kaczmariski, Martin, "Rusya BDT Yerine Yeni Bir Güvenlik Sistemi Oluşturuyor", <http://www.turksam.org/tr/a687.html> 27 Aralık 2005. (8 Mayıs 2014)
- Karagür, Nesrin Sariahmetoğlu, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Tartışmalarının Türkiye-Azərbaycan İlişkilerine Etkileri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 15, 2004, s. 287-301.
- Kasım, Kamer, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, I, Nr. 6, 2002, s. 90-103.
- Kasımov, Musa, "Rusya'nın Azərbaycan Politikası", *Avrasya Dosyası*, Cilt. 7, Sayı 4, Kış 2001-2002, s. 255.
- Köçərli, T., *Qarabağ: Yalan və Həqiqət*, Bakı 1998.
- Mehdiyev, Ramiz, "Ermənilərin təxribatına lazımı cavab verilməlidir", *525-ci qəzet*, 6 Aprel 2016.
- Məzəhiroğlu, C., "Ədalətli həll modeli tapıla bilər", *Ayna*, 17 İyul 2010.
- "Mənim həm kəndlilim burada şəhid olub...", *Gündem* 23-25 Oktyabr 2009.
- Məhbubi, Qurban Eli, "Qarabağ münaqişəsinin həlli yolları", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-əməli konfransının tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005.
- Novruzbəyli, Novruz, "Qarabağ Münaqişəsində Müasir Dünya Siyasəti Kontekstində Baxış", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransının materialları, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2009.
- Oruc, Zahid, "Sərhəd Sınırı" *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransının materialları, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2009.
- Öztarsu, Mehmet Fatih, "Madrid Prensipəri Barış Getirecek mi?", 26 Mart 2010, www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=304%3A%20madrid-prensipleri-bar-getirecek-mi&Itemid=84 (2.08.2010).
- Pompeyev, Yuri, *Qarabağ Qan İçində*, Azərbaycan Ensiklopediyası Nəşriyyat Poligrafiya Birliyi, Bakı 1996.
- Qafarlı, Orxan, "Dağlık Karabağ etrafında kurulan senaryolar", *Kafkas Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9 Haziran 2010, www.kafkassam.com/index.php?option=com_content&view=article&id=379.20 (2.08.2010).
- Qarabağ Müzakirə Olunur*, Humanitar Tədqiqatlar Cəmiyyəti, Conciliation Resources, Bakı 2006.
- Qasımova, Həcər, "Qarabağ konfliktini beynəlxalq problem kimi", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 4-cü Ümumrespublika elmi-əməli konfransının tezislər toplusu, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2005.
- Qezenferoğlu, Fazıl, *Tarixdən Gələcəyə Əbülfəz Elçibəy*, Prestij Matbaacılık, Bakı 1995.
- Ruintən, Kəmalə, *Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü və Dünya Siyasəti*, Adiloğlu Nəşriyyat, Bakı 2008.
- "Rusiya Ermənistanın Təhlükəsizliyini Üzərinə Götürür", *525-ci qəzet*, 5 Avgust 2010.
- "Sarqsyan "abi"na ihanətə hazırdır", *İki Sahil*, 1 Aprel 2016.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, "Azərbaycanın Bağımsızlığının 20. Yılında Karabağ Meselesi", *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s.133-170.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, "10. Yılında Hocalı Olaylarının Değerlendirilmesi", *Karabağ, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul 2011, s. 79-86.
- Sariahmetoğlu, Nesrin, "Türkiye-Ermenistan Yakınlaşmasının Karabağ Sorununa Tesiri", *Qarabağ. Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz*, red. Reha Yılmaz, Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Münaqişələri Araşdırma Mərkəzi, Nəşrləris, Bakı 2010, s. 518-537.
- Səfəbəyli, Əbdül, "Qarabağ Düynünün Əlacı Şahmat Varyantı", *Qarabağ Dünen, Bu Gün və Sabah*, 8-ci elmi-əməli konfransının materialları, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Bakı 2009.
- Seferoğlu, Zahid, "Türkiyeden Ermənistanına Nəfəslik Açılır", *Yeni Müsavat*, 19 Yanvar 2000, s. 8.

- Seferov, P.Ş., *1990-cı İllərdə Azərbaycanın Beynəlxalq Vəziyyəti və Xarici Siyasəti (Metodik Vesait)*, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı 1999.
- Shiriyev, Zaur, “Zürih Sonrası Azərbaycanın Türkiyə-Ermenistan İlişiklərinə Yaklaşımı”, *Analist*, Nisan 2015.
- Sultanova, P., “Ermənistan Qarabağ münqişəsində Geyri-Müəyyən Mövqe Tutub”, *525-ci qəzet*, 20 İyul 2010.
- Sultanova, P., “Rusiya Ermənistanı itirmək istəmir”, *525-ci qəzet*, www.525.az/print_preview.php?id=14451 (6.08.2010)
- Süləymanov, M., *Azərbaycan Ordusu. 1991-1993*, Bakı 1994.
- Şiriyev, Zaur, “Yukarı Karabağ sorununun çözümləri: Statüko dəyişir mi?”, *USAK Stratejik Gündem*, 2 Ağustos 2010, [www.usakgundem.com/haber/52243/-yorum-yukar%C4%B1-karaba%C4%9F-\(2.08.2010\)](http://www.usakgundem.com/haber/52243/-yorum-yukar%C4%B1-karaba%C4%9F-(2.08.2010)).
- Telmanoğlu, İ., “Araz Əzimov: Azərbaycanlıların Qarabağa nə vaxt qayıdacağı müəyyənləşməlidir”, *Ayna*, 15 May 2010.
- Vahab, “Bahar Muradova, Hərb variantı hər an güclənir”, *525-ci qəzet*, 20 İyul 2011.
- Vahab, “Elman Məmmədov: Ordumuz torpaqlarımızı işğaldən azad etməyə qadirdir”, *525-ci qəzet*, 29 İyun 2011.
- “Wasserman, Aryeh, “A Year of Rule by the Popular Front of Azerbaijan”, ed. Yaacov Roi, *Muslim Eurasia Conflicting Legacies*, Frank Cass, London 1995.
- Yeşilot, Okan - Özdemir, Burcu, “Türkiyə ilə Ermənistan Arasında İmzalanmış 10 Ekim 2009 Protokolları ilə İlgili Bir Değerlendirme”, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye*, İstanbul 2012, s. 171-194.
- Zahid, “Serhəd Açıldı Açılmadı”, *Yeni Müsavat*, 23-24 Yanvar 2000, s. 4.

